

6543

І.КАРПЕНКО-КАРИЙ
(І.ТОВІЛЕВИЧ)

БУРЛАКА

„МИСТЕЦТВО“

91
K.Sa.

І. КАРПЕНКО-КАРИЙ
(Тобілевич)

~~и Т. С.~~

БУРЛАКА

ДРАМА НА 5 ДІЙ

65437

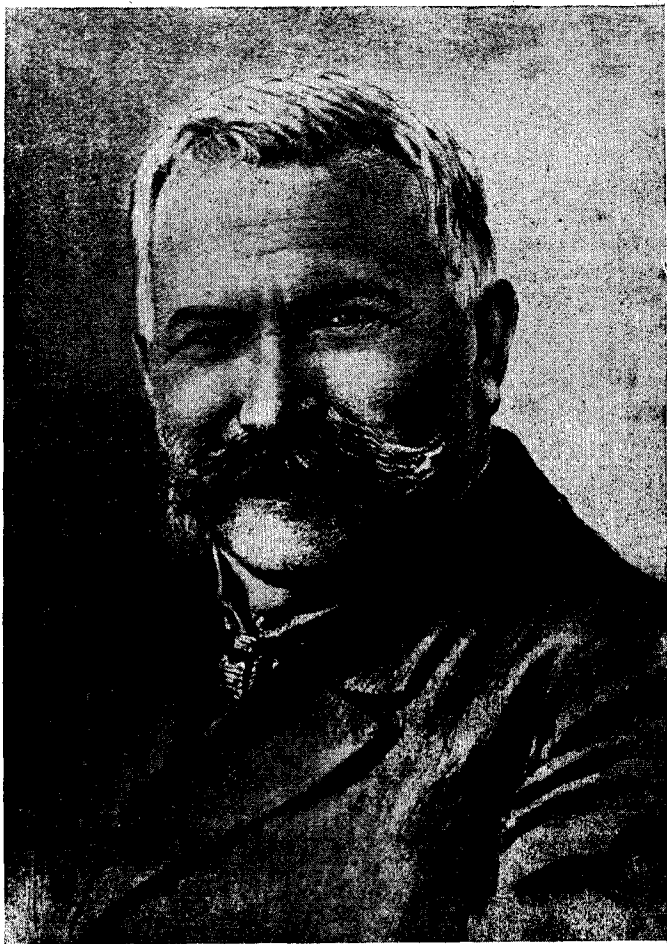
★ - 4 ДЕК 1947

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО „МИСТЕЦТВО“ К

ХАРКІВ - 1937

Головний редактор *І. Скорина*
Редактор *Ц. С. Ловевська*
Літ. редактор *І. В. Пророков*
Художньо-техн. редактор *М. А. Дмитрівська*
Техкер. *Л. Канцелярська*
Коректор *М. М. Степняк*
Обкладинка худ. *Павловського*

І. К. Тоблевич (Карпенко-Карий)

ДІЙОВІ ЛЮДИ

Михайло Михайлович, волосний старшина.

Омелян Григорович, писар.

Сидір, збірщик, прибічник старшини.

Петро

Семен

Дід

Микола

Павло

1

2

3

4

} односельчани.

Опанас, бурлака.

Олекса, молодий парубок, його племінник.

Галя, Олексина молода.

Олена, сестра Олекси.

Приська, жінка Петра.

Гершко, шинкар.

Поштар.

Громадяни, десятники, парубки, дівчата.

ДІЯ ПЕРША

Волосне правління. Стіл. За столом сидять писар,
старшина і Гершко

Ява I

Старшина. Хто ж то базіка?

Гершко. Первий Петро. Він каже, що замість того, щоб заплатити недоїмку — я з вами в компанії купував у мужиків на громадські гроші хліб майбутнього урожаю з великою уступкою. Вредний зовсім чоловік! І так все розказує, наче він там був. Деякі хазяїни почали забивати йому баки, то він чуть не бив Дмитра.

Старшина. Нехай собі чешуть язички! Собака бреше, а вітер несе. Що то — вони щитують нас будуть, чи як? Я їх пощитаю! А холодна нащо? Покищо — ціна підніметься, продамо хліб і бички, то й гроші покладемо на своє місце; от їм дуля, хоч би й до начальства дійшло.

Гершко. Аби все було гаразд — ви краще знаєте.

Старшина. То-то. *(Сміється)*. Ти не роби, Гершку. Омеляне Григоровичу, що ви там запи-

сались так, і не слухаєте, що тут Гершко розкажує?

Писар. Тут статистика зовсім голову заморочила.

Старшина. Покиньте, почитаємо свої діла.

Писар. То-їсть, хоч пропади: одно — статистика, а друге — скопленіє большое отписки.

Старшина. Беріть щоти. Кладіть. Ну, Гершку, кажи.

Гершко. Зараз. Я купив тисячу пудів пшениці на розписки. Скидка з пуда двадцять копійок проти ціни, яка буде восени, та проценту за те, що вперед дав гроші: з кожних трьох рублів — мірка жита або ячменю. Записали?

Писар. Записав.

Гершко. Тепер роздав п'ятсот рублів тим, що не схотіли хліба продавати під розписки, і кожний хазяїн з трьох рублів приніс за процент мірку пшениці, або дві ячменю, що у кого було. Окрім того, кожний хазяїн повинен одробити один день за вигоду.

Старшина. Ну, це в розділ не піде. Це вже мое щастя, бо тільки ж у мене й буде що робити! Цього ви не записуйте в щот!

Писар. А скільки ж ячменю і пшениці принесли?

Гершко. Це треба подивиться, я з собою записок не брав.

Писар. Ну то так не дощитаєшся: це настояща статистика!

Гершко. Найкраще ходім до мене, ми там удвох й почитаємось.

Старшина. А й справді!

Писар. Ну, а статистика? Лежатиме?

Гершко. Полежить, хіба так її зараз і схопиш?

Писар. Та вам байдуже, а мене становий знову буде лаять!

Старшина. Пусте діло!.. А ти, Гершку, все-таки наслухайся, що там горлата голота базіка; хоч вона й не страшна, та все ж лучче, коли знаєш. Тепер, слава богу, страшних нема. Був тут у нас митець бунтувать громаду. О, тоді погано було, а як Панаса не стало, то хоч дехто і дере горло, але на вітер, бо нічого не тямлять!

Гершко. Що ж то за птиця той Панас?

Старшина. Не бійся, його тут нема, він десять літ уже в Криму чабанує, навряд чи й прийде!

Гершко *(сміючись)*. Нехай його там вовки з'їдять, коли він страшний!

Писар. Та йди вже — може хоч горло даси промочити, а то зовсім засохло *(складає папири)*. Ну й надоїла мені та статистика, ви не повірите. Через неї і лишню чарку вип'єш. *(Виходить)*.

Ява II

Старшина *(один)*. Ехе-хе! діла, діла! Коли то ти їх покінчаєш? І усе є, благодарить бога, а ще мало! Що б то задовольнитися! Отже ні, така вже пелька людська несити. Другу тисячу доклав, а хліб та скот продам, то з баришів закладу третю; і всі гроші громадські треба здать у казначейство, щоб не скушали. Ще щоб не пійматься! Хоч і не покажеш виду, що страшно,

а на душі якийсь неспокій раз-у-раз: ну, як начальство довідається, що я на громадські гроші баришую, пропаде багато праці! Наче аж легше, як тільки подумаєш, що вернеш гроші — і гріхів ніяких! Поможи боже. Тоді вже не буду зачіпати казенних грошей. Оцей тільки раз коли б благополучно... А тут ще другий неспокій! Ну, що ти будеш робити на світі божому? Запала в око дівка, тут є в бідної вдови — Галею прозивається — і нудюсь світом! Та вже ж стара Марія не сказала, щоб не віддала своєї дочки за мене заміж. Та й дівчина ж! Чорт її знає, в кого вона й уродилась така хороша! Там така дівка, що тільки гляне... А!.. Аж тоді вже буду задовольнений, як висватаю Галю. Послав оце Сидора до старої Марії — почуємо, що скаже! Не думав уже й жениться, а от розбагатів — гарної жінки захотілось... Хто його зна, коли вже ті діла покінчаю... Що ж це Сидора так довго нема? (*Заглядає у вікно*). Здається, він іде. Аж тремтю; що то він скаже?

Ява III

Входить Сидір

Сидір. А я думав, що ще застану вдома, та заходив до вас.

Старшина. Ну, що, бачив?

Сидір. Та чи ви знаєте, що Параска провідала якомсь, що ви сватаєтесь: там репетує — мало не вискочила на хату!

Старшина. А нехай їй біс тій Парасці —

обридла вже вона мені. Кажи, що Галя — чи согласна?

Сидір. Та де там вам согласна, не хоче: в нього є вже, каже, Параска.

Старшина. Та що ти мені з Параскою лізеш у вічі? Хіба я з нею вінчаний, чи як? Ти діло мені кажи.

Сидір. Не хоче, в одну душу: лисий, каже, старий...

Старшина. Тю на її батька! Який же я старий? Адже ж нехай прирівняє до мене якого парубка, чи справиться зо мною?

Сидір. Коли ж, бачите, дівчина вона дуже молода, красива, то де вже їй іти заміж за вас?

Старшина. А чому ж і не йти? Яка ж розумна дівка не піде за багатого хазяїна, хоч би й немолодого?

Сидір. От бачите, а вона каже: яка розумна дівка піде хоч би й за багатого, та за старого.

Старшина. Чи не брешеш ти?

Сидір. Йй-богу, правду вам кажу, не хоче: й руками й ногами брикається. Мати каже, що вона кохається з Олексою Жупаненком, а примусить її, каже, не маю сили: як не схоче, каже, то вона й повіситься, я її знаю.

Старшина. То ти так і кажи! Тепер я бачу, через що я й старий, і сякий і такий. Це друга річ! Ну то постривай, я покажу їй Олексу. Постривай... Он що!.. Постривай! Еге! Сидоре! Я тебе зробив хазяїном, помагай же мені.

Сидір. Кажіть, я все зроблю. Мені аби отвіту ніякого.

Старшина. Який там отвіт!.. Візьми ти

Олексу зараз під арешт: у мене коні на тій неділі покрадені; скажи, що на його пада підозріння. Галя від нього відкинетесь, як від злодія, а там ми ще поміркуємо з писарем, якщо буде стоять на-своєму, чи не можна його в москалі запроторить. Післязавтрього якраз прийом у нашому участку. Так, так! А може ще що видумаю... Іди зараз та гукни на Омеляна Григоровича, він тут у Гершка в шинку. (*Сидір виходить*).

Ява IV

Старшина (*один, гукає в двері*). Мерщій писаря зви! От тобі й раз! Хто ждав, щоб дівчина, гола як бубон, не пішла за мене заміж? Але я хочу, щоб вона була моєю жінкою. Хотів я розбагатіти — розбагатів; хотів я почоту — маю; тепер хочу красиву, молоду жінку — та й не добуду?.. Ні, добуду! Я Олексу того й у Сибір пошлю, як на те піде. Все спродам... Ні, це вже лишне — цілий вік наживав, та й збуть? Можна й так обійтись!.. Старий, каже... дурна, дурна! А гроші, а худоба!.. Хотів би я тепер упирем бути, щоб причарувать її...

Ява V

Входить писар

Писар. Пощитались. Виходить баришів п'ятсот рублів. Сотняжка й мені перепаде!

Старшина. Дві. Тільки зробіть діло. Омеляне Григоровичу, скажіть мені: чи можемо ми

з вами вкупі заправить так, щоб супротивникам нашої волі прийшлося і свербляче і боляче?

Писар. Як у якому ділі, а до того, ще й як кому, треба знать послідовательно.

Старшина. Ви від мене не обижені? Еге, ні? Так ви й знайте: помагаєте мені — собі помагаєте.

Писар. Істина. Я всегда так думав і так поступав. Що це ви такі збентежені? Яке там діло? Мабуть, круте?

Старшина. Многосложне діло, Омеляне Григоровичу, але як виграємо, то й могорич буде!..

Писар. Многосложний?

Старшина. Он який!

Писар. Кажіть.

Старшина. Я знаю, що вам багато говорить L не треба. Ви зразу мене зрозумієте. Єсть тут дівчина прехороша собою — Галя Королівна. Мені захотілось її взять за жінку. Послав сватать, а вона не захотіла.

Писар. Це діло трудне. В душу не залізеш і туди її не навернеш, куди сама не схоче.

Старшина. Не те. Слухайте далі. Вона не хоче за мене через одного парубка — Олексу Жупаненка. От цього то Олекси треба здихаться і Галя Королівна — моя. Розібрали?

Писар. Тепер розібрав. Здихаться?.. У городі є у нас один чоловік, Казюкою прозивається, так той тільки й порадить, як здихаться.

Старшина. Як самі не придумаємо, то й до Казюки вдаримося — я Казюку й сам добре знаю, не одну справу з ним виграв! А покищо самі поміркуємо. Оце зараз я послав Сидора заареш-

тувать Олексу за те, що буцім-то він покрав мої коні на тім тижні. Мені здається, що Галя від нього відцурається, як почує, що він злодій. Та цього мало. Чи не можна його в москалі віддати? Бо з кіньми справи не виграєм. Ну лишень розкиньте розумом!

Писар. А постривайте, справлюсь, яке його посемейство.

Старшина. Мати-вдова і три сестри.

Писар (*шукає по списку*). Один син — не можна.

Старшина. Мати вийшла заміж за Вербу, і сестри живуть при вітчимові.

Писар (*ударив по списку*). Ой, постоите — можна!

Старшина. Чи єсть же таке діло, щоб воно було неможливе? Хіба ми сьогоднішні? Ну, кажіть, як?

Писар. Мати, значить, Вербенчиха, дочки при ній, а Олекса Жупаненко особо остався — одиночка, значить, а одиночки йдуть. Так і по списку показано.

Старшина (*цілує писаря*). Голова!

Писар. Постривайте, а як по справці окажется?..

Старшина. То друга річ, нехай оказується, а тим часом не буде мішати.

Писар. Та чи так? А як хто заступиться, як мати пожалується?

Старшина. Куди їй к бісу жалуваться! Та ми її в холодну запрем на той час, поки приймуть Олексу; а мені аби Галя побачила, що Олекса в москалі пішов, то вона й моя.

Писар. Як так, то й так! Значить, підже-
нем свою політику. Глядіть же: дві сотні з ба-
ришів і могорич! А тим часом бувайте здорові,
я піду до Гершка, там ще щоти залишив, треба
кінчати.

Старшина. Я вже знаю, які то щоти,—
лучче би ви їх не кінчали, бо ще рано, може
трапиться яке діло, а як щоти скінчите, то...

Писар. Я свою степень понімаю! От тільки
статистика мені в печінках сидить — та нічого,
не ударим в грязь лицем: таку статистику під-
ведемо, що тільки руками становий розведе.
(Виходить).

Ява VI

6543
Старшина (один). От і хороший чоловік,
тільки торка багато! А голова золота! Ну,
здається, діло йде на лад! Коли б мені тільки це
діло виграти — годі! Буду в церкві щопразника
оттаку свічку ставить!.. О, здається, це Сидір
іде. Так, він, і Олекса з ним. Ану поспробую ще
ласкаво заспівати.

Ява VII

Сидір і Олекса

Сидір. Так, так, голубчику! Нічого тут кру-
тить і сюди і туди: у нас є свідки, що ти коней
віддав злодіям!

Олекса. Та бога ви бійтеся, я вам десять
свідків покажу, що в ту ніч, як у старшини коней
покрадено, я був аж у Висці, на весіллі, там

6409 23

і ночував, там і на другий день зостався і тільки в обід третього дня приїхав.

Старшина. Та вже як не вертись, а треба буде признаться, бо з города я получив звістку, що злодій піймався і на тебе показав.

Олекса. А щоб він катові на свого батька показав! Не паскудьте ви мене, ви знаєте, що ми були хазяїни і мій дядько Панас був старшиною, як і ви, а що тепер зубожіли, то це не порок: може ще й ми хазяїнами будемо. За що ж ви таку біду накликаєте на мене?

Старшина. Бач, у дядька пішов! Дуже цікавий! Гляди, щоб і тобі, як і дядькові, не втерли носа. Були хазяїни! А тепер твій дядько — бурлака, чабаном десь служить, — а все через те, що розумний дуже.

Олекса. Дай, боже, всім такого розуму.

Сидір. Ти лучче попроси старшину, а то ти все гостро одказуеш.

Старшина. А вийди, Сидоре, в сіни — я з ним побалакаю. То він тебе соромиться! *(Сидір виходить)*. Чуеш, парубче, я тобі й коні подарую і для ніякого не заведу, ~~і ще дам сто карбованців ..~~ тільки відсахнись ти від Галі Королівни — я її сватаю! Иди куди в найми, скажи, що кохаеш другу — одкинься від неї! Бо як цього не зробиш, то я тебе і в острог посадю і в москалі віддам — все одно пропадеш.

Олекса. Так ось воно що! Ви б так і казали: це ви купуете у мене мою дівчину? Ні, дядьку, бідний я, правда, і сто карбованців гроші, але ~~я повісився б на другий день, або й зараз, якби~~ взяв у вас сто рублів для того, щоб розпанахатъ

свою душу, зсушить своє серце разом з чужим серцем! Ні, дядьку, цього не буде. Ви мене не злякаєте тим, що посадите. Посадите, то й випустите. А в москалі піду, то не по вашій волі, а так, значить, слід, тепер усі йдуть. Тільки мені писав дядько Панас, що я вільготний...

Старшина. Я тобі покажу вільготу, коли так! Бач, який завзятий! Я до тебе ласкою, а ти гуком на мене! Е, собачий сину, стривай же, я тебе поки в москалі віддам, то ще й різками випорю, волосним судом. Сидоре! візьми його в холодну, ми з ним завтра розправимося, ач яке зіллячко!

Сидір. Іди.

Олекса. Гріх вам буде, дядьку! Я всім людям розкажу, за віщо ви надо мною знущаетесь.

Старшина. Посади його та поклич писаря.

Сидір. Та онде й він і Гершко; біжать сюди обидва. *(Сидір з Олексою виходять).*

Ява VIII

Старшина *(дивиться у вікно)*. Диви, й справді, неначе їх хто в потилицю турлить — біжать. Чи не побився, бува, Гершко з писарем?! Ще мало клопіт — розбирай своїх. Ну, вже той Омелян Григорович, з духовних, а не по-духовному поступа...

Ява IX

Гершко і писар разом у двері вскочили і застряли. Гершко виборсався перший, а писар, п'яний, говорить з дверей

Писар *(в дверях)*. Постой, Гершку, ти не розкажеш, загарчиш тільки, бо ти захекався, як собака.

Гершко. Не журіться за мене, глядіть, щоб самі не впали!

Старшина. Бачите, Омеляне Григоровичу, а казали, що свою степінь розумієте!

Писар *(підходить)*. Всеконечно розумію. Ето не ваша, а моя печаль!

Старшина. Що ви там натворили?

Писар. Все, як слід. Постойте, я вам по порядку. Тількищо я випив послідню чарку і закусив хварширеною щукою... у нього слава шука...

Старшина. Та кажіть вже: чи ви побились, чи що?

Писар. Боже сохрани! Вот *(цілує Гершка)*. Значить, мир і любов! А тільки дело важное есть. Гершку, повествуй.

Гершко. Пам'ятаєте, як ви сьогодні сказали, що тут у вас був бунтовщик Опанас Бурлака?

Старшина. Та бий вас сила божа, які полохливі! Також був, а тепер чорт його знає, де він! Кажіть толком — що там трапилось?

Гершко. Ну, слухайте ж сюди: оцей самий Бурлака сидить у мене в шинку, тількищо прийшов. Там його обступили люди! Розказують, що Олексу заарештували, чули, як Сидір гвалтував, що він коней ваших покрав; і той Панас сюди збирається. Я за тим і прибіг, щоб вам сказати.

Старшина. Та ні, то не він! Де йому тут узятись! То тебе лякали!

Гершко. Він! Перелякав мене на смерть: ножом ударив по столу — загнав його по саму колодочку.

Писар. Верно, как статистика!

Ява Х

Входить Бурлака в постолах, у свиті, з торбою за плечима і з чабанською герлигою в руках. Писар присідає біля стола, Гершко задом крадеться за двері і щезає

Бурлака. Здрастуйте вам. Не пізнали?

Старшина (*стривожений трохи, але не показує виду*). Ба ні, пізнав. Давно прийшов?

Бурлака. Та оце тількищо ввійшов в село! Як же ти поживаєш, Михайло? (*Йде до нього, хоче почоломкатися*).

Старшина. Ти знай честь, пам'ятай, з ким говориш! Здається, бачиш, що старшина (*показує знак*), то треба й говорити якимось іначе.

Бурлака (*трохи одступає назад*). Це так товариша стрічаєш?.. Ну, вибачайте, господин старшина. А я й чув од людей, що ви стали великий пан, що до вас ні приступу тепер, та й не вірив, аж воно й справді так. Вибачайте ще раз.

Старшина. Яке мені діло до людського пашевування! Всяк повинен знати своє стійло. Чого тобі треба?

Бурлака. Бачите: я йшов додому спочивати, на старість надоїло мені між чужими людьми тиняться. Сивіть почав і ні до кого було голову прихилити! А тут у мене зостався племенник Олекса Жупаненко — думав у нього доживати старість. Приходжу сьогодні в село, питаю про свого Олексу, а мені й кажуть, що його тількищо заарештовано. Так я й додому не заходив, розпитав, хто старшина, зараз і сюди — думаю собі: старий приятель Михайло дасть братерську раду. Одначе бачу, що ради не буде. Ну, скажіть мені,

будь ласка: за віщо ж хлопця посаджено під арешт?

Старшина. А ти що мені? Начальник, чи як, що я тобі буду розказувать, за віщо кого в холодну посаджу?

Бурлака. Ба ні! Ви мені начальник, а всякий начальник повинен заступаться за правду і кожному мирянину давать і пораду і відповідь на його питання!

Старшина. Та я знаю, що ти дуже розумний, з тобою не збалакаєш! То ти тільки за цим прийшов? Мені ніколи, іди собі з богом!

Бурлака. Як же це буде? То ви й не скажете, за віщо мого племенника посадили?

Старшина. Пішов собі геть! Що ти мені молитву прийшов читать?

Бурлака *(підходить, старшина одступає)*. Слухай, Михайло! я не подивлюсь, що ти старшина, а тільки не заговориш по-людськи, то виволочу тобою всю хату! Кажі, не дратуй мене: за віщо взяли парубка? Я не одступлю за поріг, поки не довідаюсь!

Старшина *(оглядається)*. Омелян Григорович, де ви?

Писар. Я тут—на місці! *(Шукає наче чого)*. Перо десь упало.

Старшина. Пишіть протокол! Чули, що він казав?

Писар *(підіймається, витріщив очі й дивиться)*. Не урозумів.

Бурлака. Шкода, пане-брате, твій писар тепер тільки мисліть може писать. Бач, який гарний—мов сова! Ще раз прошу тебе, Михайле

Михайловичу, не дратуй мене, скажи: за віщо ти арештував Олексу?

Старшина. Твій Олекса — злодій, за те й сидить, чув?

Бурлака. Злодій!.. Брехня! Люди зараз казали мені, що Олекса смирний, роботящий і чесний хлопець! Не шуткуйте цим словом, господин старшина! Все мое щастя в цьому парубкові: він мій племенник, він мій хрещений син, я задля нього тільки сюди й вернувся. Коли правда, що Олекса злодій — я від нього відцураюсь і завтра ж вернусь назад, а коли довідаюсь, що ні... глядіть! У Бурлаки та сама душа зосталась і те саме серце б'ється в грудях, котрі дванадцять літ тому назад водили його скрізь шукати правди. Я й тепер знайду правду!.. (Виходить).

Старшина (до писаря). Шукай, шукай! Вітра в полі... Ну, а ви — хоч викрути: яка тепер з вас порада?

Писар. К вечору — как стьоклушко.

ЗАВІСА

ДІЯ ДРУГА

Дворище волосного будинку

Ява I

Сидір і писар

Сидір. Ви ще не знаєте Бурлаки: він нічого не подарує! Бачите, не вспів у село увійти, вже й колотить миром, а все через кого? Через дівку.

Писар. Михайло Михайлович дуже ласий на баб'ячий рід, ніде правди діть!

Сидір. Наробить йому Галька клопоту! І ти скажи, на милість божу, заманулось чоловікові! Хіба мало цієї погані?

Писар. Коли ж гарна, бісова дівчина: оком поведе — й слабого з постелі зведе.

Сидір. Так засватана ж уже!

Писар. Тим вона ще краща: засватана дівка — всім до вподоби!

Сидір. Глядіть, щоб не було біди!

Писар. Пусте діло, ніякої біди не буде. Ми на законном основанні віддамо Олексу у москалі.

Сидір. А як же він витягне далекий жеребок?

Писар. А доктор нащо? Доктору заплатить,

то він буде більше бракувать, щоб добраться до Олекси.

Сидір. Хіба! Ну й голова. Сьогодні буде війна. Бурлака радив пощитать волость, там така буча вийшла, що страх: одні за Михайла, а другі проти нього!

Писар. Ти б ішов до шинку, там вже зібралися, треба могоричить декого. Утремо носа Бурлаці.

Сидір. Та ми вже радилися з Михайлом Михайловичем. Знаєте, що я вам скажу: їй-богу, страшно йти, ще битимуть. Вчора похвалявся Петро. Що буде, то буде, побачимо — піду! (*Виходить*).

Ява II

Писар. Що воно за чоловік цей Бурлака? Може й справді його послухають і причепляться щитать волость? Та, впрочім, що ж вони зроблять, як не даять їм книг? Одна морока!.. Піду, поки сход, може скінчу відомість про заводи. Ну вже мені ця статистика обісіла, аж нудно робитья, як згадаю про неї! Де ж, одних хворм дванадцять! Шутка сказать! (*Виходить*).

Ява III

Старшина (*один*). Сьогодні треба діло повернути круто. Як зіб'ю Бурлаці пиху, то знову буду панувать. Держись, Михайло! Коли б мені завтра тільки Олекси здихатья, а там, поки його вернуть, покищо — то ми Галю висватаємо. Не знаю, чи писар у волості? Вже й на сход збираютья. Сьогодні ще й на весілля треба піти — просили.

Може, там і Галя буде? Піду безпремінно — чи не влучу години, щоб побалакать з нею. (*Іде у волость*).

Ява IV

Чоловік 3-й. Я ще малий був тоді, як він пішов з села, то й не гаразд його знаю. Скажіть мені — чи його так таки Бурлакою і прозивають, чи це від того, що він бурлакував?

Петро. Через те, що бурлакував, через те й Бурлакою звать. Щоб ти знав, що він за чоловік, то я тобі розкажу. Давно це було, ще за крпацтва — бодай не верталось! — ми вмісті з Опанасом пасли валахів панських, літ нам було, може, по п'ятнадцять. Раз надвечір попасом прийшли ми з валахами до ліска — ось, що за Варчиною балкою; де не взявся, сучої пари, вовк і задавив двох валахів. Біда — битимуть. А Панас такий був, що не доведи боже, якби його вибили — підпалив би двір: сердитий та завзятий! Ото Панас і задумав тікати на Басарабію, а ми сиротами були. Пригнали ми валахів додому — ввечері їх не лічать. Повечеряли, вкрави хліба та й подались. Де та Басарабія ні він, ні я не знаємо! Йшли навпростець, куди Панас вів. Він був цікавий і чув, що Басарабія в той бік, де сонце стоїть в обідню пору. То так і йшли на сонце. Не стало у нас хліба, я зовсім підбився, почав плакати і ляяться. Опанас довів мене до якогось села і сказав: „Йди, каже, в село і признайся, звідкіля ти, то тебе назад пошлють, бо не тобі, каже, бурлакувати! Попрошався зо мною та й пішов. Так Опанас пропадав літ двадцять, а може, й

більше. Як же настала воля, він і прийшов додому. Розказував, був аж коло Дунаю, а після попав до якогось німця в Крим, там чабанував та й грамоти добре навчився.

Чоловік 3-й. От чоловік — світа побачив!

Петро. Еге! Та й не дурно ходив. Скоро прийшов, зараз хазяйство почав заводити — грошенята були. Тоді ще якраз уставні грамоти робили, от ми його й вибрали старшиною.

Чоловік 3-й. Так він і старшиною був? Тепер пам'ятаю, пригадав! Коло його хати раз-у-раз народ збирався, і він їм розказував? Через що ж він знову подався бурлакувати? Тоді ж воля вже була. *(Підходять люди: 1 і 2 чоловіки і ще дехто).*

Петро. А був у нас посередник, чоловік нічого собі, тільки все гроші позичав, через те і промотався. Один раз причепився до Панаса, щоб той позичив йому з громадських грошей тисячу рублів. Опанас не дав. Ну, і завелися. Посередник його змінив і постановив Михайла Михайловича, що й досі хазяїнує, а Михайло зараз і позичив грошей посередникові, значить. Ото тут і пішло. Опанас почав правди дошукуватися і таки добився, що губернатор посередника змінив, але ж і Опанас, іздячи то сюди, то туди, спустив усі гроші, які привіз з Криму, Тоді й каже: „Я свого добився, гроші громадські вернув і посередника вигнав, а тепер знову піду зароблять собі гроші“, та й пішов до прежнього хазяїна в Крим. І оце вже, мабуть, літ більше десятка, як його не було в селі. Тільки іноді гроші присилав сестрі Горпині.

Чоловік 1-й. Так він, мабуть, знову грошей приніс, і я його добре пам'ятаю, він же наш сусіда

і з покійним батьком був приятель, то я часто слухав, як він, бувало, в неділю почне розказувати про божественне і про всякі землі. Батько казали, що він усю біблію прочитав.

Чоловік 2-й. Як же то він ще й досі з ума не зійшов, бо, кажуть, як біблію всю прочитаєш, то безпріменно з ума зійдеш. Я чув, як баба Ярина казала, що Бурлаків дід був запорожець і накладав, каже, з чортами. Може й він через те такий тямущий вийшов!

Чоловік 1-й. Оттак ушкварив! Хіба чорти стали б його вчить святому письму? *(Всі сміються)*. Ну й вигадав!

Чоловік 2-й. Чого ти зуби скалиш? Послухав би, що Ярина каже!..

Чоловік 1-й. Сидів три дні — та й висидів злидні! *(Сміються)*.

Ява V

Приходить Семен

Семен. Здрастуйте вам! А хто то висидів злидні?

Чоловік 1-й. Та тут комедія: він каже, що чорти вивчили Панаса Бурлаку святому письму. *(Регоче)*.

Чоловік 2-й. Брепеш! *(Сердито передражняє)*. Ге-ге-ге! Якого бісового батька смієшся?

Чоловік 1-й. Не кажи нічого, не подумавши, то й сміяться не будуть.

Чоловік 2-й. Тьфу! *(Виходить)*.

Чоловік 1-й. Не дай бог, який гарячий! Плюнь у друге місце.

Петро. Та годі вже вам!

Всі. Ба й справді завелися, наче малі діти!

Чоловік 3-й. Он Бурлака іде, і люди з ним.

Петро. Може, хоч трохи приборкає крила нашому Михайлові Михайловичу. І що тільки вони виробляють, то й сказати не можна.

Ява VI

Приходять Опанас, Микола, дід, Павло й ще люди

Бурлака. Таке то, люди добрі, робиться у вас: взяв парубка і ні за віщо посадив у холодну та й держить. Тепер — він один син у матері, а старшина ставить його без вільготи по списках. Захотілось йому, бач, молоду Олексину собі висватати, а та йому гарбуза піднесла і то він так мститься. Він вас усіх заставить робити на нього, як ви будете мовчати!

Дід. Бодай не казати. Роблять, що хочуть: Сидір Кавун та писар орудують усім. Котрі багатшенькі, тягнуть за ними. От хоч би й з наділами: хто не мав сили, поприбирали наділи до себе, а тепер ніяк не відтягаємо. Поки діти були малі, то й я свої наділи віддав, — аби виплачували, а тепер діти підросли, став требувати назад — кажуть, ніби я продав, ще й документи якісь показують.

Бурлака. Та це, виходить, підлоги!

Дід. А підлоги.

Бурлака. Так чого ж ви дивитесь? Сход має право повертати усі наділи тим, кому вони належать.

Дід. А так, так!

Бурлака. От сьогодні виберемо шотчиків, почитаємо його. Як я розібрав діло, то він багато грошей замотав, а ви мовчите, кожен про себе дбає, а за громадське байдуже. А там і до наділів доберемось.

Дід. Та це правда.

Петро. Ні, братці, не так нам Михайло допик, щоб і тепер мовчать! Аби був чоловік, щоб шлях показав, то ми його приструнчим. Звісно, ми люди темні, а він з писарем і робить, що схоче.

Микола. А що ти йому зробиш? Базікаєш тільки!

Дід. Він скрізь руку має, а ми що?

Петро. Одсохне йому та рука, як Опанас візьметься.

Микола. Там уже побачимо.

Петро. Та й побачимо! Треба, братці, тільки за Панасом тягти, а як підемо урзтіч — нічого не вийде.

Павло. А хто ж то руку буде тягти? Старшина як вийде, то й ти язика прикусиш.

Микола. Бо й прикуси!

Петро. Аби ти не прикусив, а я не з тих.

Микола. Та то ти сміливий оце зараз, а як у холодну посадять, то не те заспіваєш!

Петро. У холодну? Дзуськи! Короткі руки!.. Хто ж поведе? Хіба ти, може?

Микола. Як звелять, то й я поведу.

Петро. Знаєш, що я тобі скажу?

Микола. А що?

Петро. Та то...

Микола. Кажи ж, що?

Бурлака. Постойте, братці. За віщо ви сва-

ритесь? Ви старшину вибрали, ви його й змінити можете. Тільки ж, як ви будете сваритися, то нічого не вдієте. Це йому буде ковінька на руку.

Павло. Хто ж тобі казав, що всі хочуть старшину скинуть?

Сидір. Як його скинемо, то тебе виберем, чи як?

Павло. І ти будеш такий самий.

Бурлака. От бач, уже й знайшлися ті, що з одної миски сьорбають. Нехай і тебе виберуть, нехай і цей самий буде, але ж подумайте: де він того добра набрав? Хіба не чули, що вчора балакали, як старшина на громадські гроші купує хліб через Гершка? Силою хоче від парубка дівчину взяти, знущається над усіма,—це гірше султана!

Чоловік 3-й. Та не гомоніть бо так голосно: он старшина стоїть у вікні, ще почує.

Петро. Нехай слуха, коли вуха має! Вони замотали більше двох тисяч оброчних, а з нас шкуру деруть!

Чоловік 3-й. Та цитьте, бо почує.

Ява VII

Громада стає купками. Купками йде і розмова

(На однім місці сцени)

Дід *(балакає до тих людей, з котрими виходить)*. Та вже ти мені що хочеш кажи, а наділи треба повертати тим, що в уставну грамоту записані!

З гурту. Так це так: сьогодні я не можу оплачувати і віддам вам наділ, а через яке врем'я знову вертай?

Павло (*підходить*). Дід через те так кажуть, що їх син покинув наділ та й пішов з села; мені той наділ накинули, як ще земля була дешева, і я за нього платив літ сім, а тепер син вернувся, земля подорожчала — вертай йому наділ.

Дід. Не тільки мій син, багато є таких. Що ж їм без землі зоставаться, по-твоему, чи що?

Павло. Про мене, нехай їм дають землю, а я наділу не віддам.

Дід. Як присудять, то віддаси!

(На другім місці сцени)

Чоловік 2-й (*до 3-го, котрий одійшов від Петра й підійшов до 2-го чоловіка*). Воно, я тобі скажу, як придивиться гарненько, то виходить Петрова правда. Аби б тільки Опанас взявся.

Чоловік 3-й. Та й я так кажу, тільки на бісового батька так репетувать, почує ще, то поки там що, а в холодну запре, от тобі й справа.

Чоловік 4-й. Як вовка бояться, то й у ліс не ходить!

З гурту. Та ти сміливий, Юсь.

Ті, що слухають, регочуть

(На переді кону)

Петро (*до 3-го чоловіка*). Чого ти боїшся? Ну, почує, так що? Адже ми по закону!

Чоловік розводить руками і йде до чоловіків 1, 2 й 4

Микола (*до Петра*). Терпіть не можу, як воно розпустить пашеку! Хоч би від себе, а то, мабуть, Опанас навчив. Випив та й верзеш.

Петро. Брешеш! Я стільки ж випив, як і ти. А по-твоєму як? лучче мовчать? Нехай мотають, нехай обдирають — еге?

Микола. А чим же ти докажеш?

Петро. Чим? Як чим? Та тим...

Микола. От бач, що й сам не тямиш, що балакаєш.

Петро. Опанас докаже!

Микола. Що ти мені Опанасом тикаєш! Опанас позавчора тільки прийшов і вже він розумніший за всіх став.

На ганку показуються старшина з писарем і слухають

Петро. Бо й розумніший, де ж тобі до нього! От почувеш, то тоді і язика прикусиш.

Микола. Почуєм!

Петро. Забрали громадські гроші, поклали у кишені, а ми мовчи? Ти, мабуть, поділився з ними, що мої речі не до душі тобі?

Микола. Я знаю, що ти в холодній сьогодні посидиш, і Опанас тобі не допоможе.

Петро. Не дїждуть! Вони мошеники, а я нічого не замотав, та й у холодну!

Ява VIII

Старшина (з писарем, виступаючи вперед). Здрастуйте, з празником будьте здорові! (Всі затихли і повертаються до волосного будинку. Дехто одказує „Спасибі! Будьте й ви здорові“). Сьогодні, мабуть, сходу не буде, бо багато п'яних... От зараз першого Петра візьміть і посадіть у холодну; йому дуже жарко!

Бурлака (*виступаючи вперед*). А за віщо ж то його і в холодну брать?

Старшина. А тобі яке діло, ти чого сюди прийшов?

Бурлака. На сход.

Старшина. Яке ти право маєш мішатися не в своє діло? Знай свою отару.

Бурлака. Я свою отару знаю і доглядаю, і обороняю, а ви свою нізащо маєте!

Старшина. Не смій зі мною так балакати!

Бурлака. Вибачайте, господин старшина, що я вам скажу: і ви не смієте зі мною так балакати! Хіба це я погане щонебудь кажу? Я питаю вас, за що чоловіка в холодну садовить?

Старшина. А ти що таке? Ти прийшов сюди мене вчить? Ти не маєш права на сході бути! Який ти хазяїн, — ти чабан!

Бурлака. Ви, не кричіть, бо й я вмю кричати. Ви не лякайте мене — я ляканий!.. Я знаю, що вам не хотілось би мене оттут бачити!

Старшина. Нам не треба пройдисвітів. Ходив цілий вік біля овець, то й ходи, а на сході зась!

Бурлака. Михайло Михайловичу, глядіть, щоб я вам чоگونهбудь не сказав!

Старшина. Іди, кажу, звідціль!

Бурлака. Наше одно село волость складає, то на сході всякий хазяїн має право голосу.

Старшина. О! ти дуже розумний! Грамотій! Жалуйся на мене, що я тебе вигнав з сходу, а тим часом геть звідціль!

Бурлака. Знаєте, що я вам посовітую: ви всіх їх повиганяйте, та вдвох з писарем і рішайте

діла. А поки вони будуть, буду і я. Я такий же хазяїн, як і вони.

Старшина. Такий, та не такий...

Бурлака. Через що ж то так? В мене є і хата, і наділ є, і оплати я всі віддав.

Старшина. І оплати всі віддав, та й іди тепер, звідкіля прийшов. От що! *(До писаря)* Прочитайте йому той закон, що ви мені показували. *(Писар хутко іде у волость)*. А тим часом візьміть Петра у холодну, щоб п'яну пащеку не розпускав!

Микола. Ходім, Петре, я вже бачу, що ти доказав!

Петро. Не гавкай, щоб і ти не завив!

Писар *(виносить книгу і дає Бурлаці)*. Прочитай 71-ю о волосних сходах.

Бурлака *(бере книжку і, розгорнувши, віддає назад)*. Подивись сам у цю книгу. Мабуть, ви всі діла рішаєте по цій книзі?

Писар *(хапає книгу і читає ніби про себе)*. „Собрание отборных песен“. *(Ні в тих, ні в сих, вертить книгу в руках)*. Чи не штука! Оддав дякові вмiсто цієї книги — закон. Одинаковий перепльот!

Старшина. Що це?

Писар *(виходить)*. Статистика зовсім голову заморочила.

Старшина *(кричить йому вслід)*. Давайте цинкуляр!

Бурлака. От бачите, у вас і закона нема при волості.

Старшина *(сердито)*. Іди звідціля, кажу тобі! а то ти договоришся, що я тебе по 38-й.

Бурлака. Ні, не піду. Вам би хотілось, щоб

і я, як другі, мовчав? Та цього не буде! *(До громади)*. От, люди добрі, яка річ: у нас по волосних книгах є гроші, а в наличності їх нема! Я це докажу! Господин старшина знає, де гроші, та тільки не хоче, щоб ви знали.

Старшина. Так ти мене злодієм робиш?

Бурлака. Ні, не я вас роблю злодієм, ви уже самі зробили себе злодієм... Зберіть щотчиків, нехай почитають волость!

Старшина *(до громади)*. Хто думає, що я злодій?

Петро *(піднімає руку вгору)*. Я!

Старшина. Хто сказав „я“? Петро? *(Сердито)*. Візьміть його у холодну зараз, — він п'яний!

Петра тягнуть у холодну, він опинається

Петро. Беріть, беріть, нехай з вас дух вибере!

Бурлака. Люди добрі, за віщо ж ви чоловіка тягнете? Це ж все одно, що ви себе тягнете! Ну, а як старшина скаже взять тих, що тягнуть тепер Петра, то другі й тих посадовлять у холодну? Та так, не розбираючи за що, будете садовить один одного, поки всі не будете в холодній сидіть?!

Петро *(кричить)*. Усім те буде, усім! Він вас всіх у холодну запре!

(Петра потягли силою)

Старшина *(до Бурлаки)*. Що ти людей бунтуєш? *(До громади)*. Чуєте, чому він навча! Посадіть Петра та й його візьміть, щоб не бунтував людей!

Чути голос Петра: „Всім те буде, всім!“

Бурлака. Оцього вже не діждеш, щоб і мене посадить; я тобі не вівця! Не думай, що зо всяким можна однаково розправляться! Я й на тебе суд знайду!

Старшина. Мовчать! Не смій мені тикать!

Бурлака *(з запалом)*. Не заслужуй! Коли з тобою по-чеськи, то й ти не будь тим, що моркву рие!.. Бач, яка правда! Позабирали гроші громадські в свої кишені, та й багатіють, а як знайшовся чоловік, що хоче знать, де ті гроші, так він його зараз в холодну. Не любиш правди?!

Старшина. От я тебе провчу. *(До громади)*. Хто сміє щитать мене, хто думає, що я гроші покрав!! *(До Бурлаки)*. До станового його зараз одіслать! Я тобі покажу, як такі слова говорить на сході. *(До волості)*. Омеляне Григоровичу, ідіть сюди.

З гурту { 1-й. Бо таки не мішало б пощитать!
голоси. { 2-й. Може й справді грошей нема!

Старшина. Хто там обзивається? Чи не хоче у холодну?..

Бурлака. Так їх, так їх, овець! Щоб не балакали! Всіх їх у холодну, вони один другого посадять!

Старшина. Взять його!

Два чоловіки підходять до Бурлаки. З холодної чути голос Петра: „Усім це буде!“

Бурлака *(до чоловіків)*. Пішли геть, вівці!

Входить писар

Старшина *(до писаря)*. Чого ви там сидите? Тут Панас Зінченко оскорбленіє мені наніс! Пи-

шіть протокол! Він бунтує громаду... Злодієм мене робить. Єсть цинкуляр...

Бурлака. Злодіїв ніхто не робить, вони самі привчаються красти.

Старшина. Чуєте, що каже? Зараз його в стан! Нехай коней мені запрягають, я сам поїду. *(До громади)*. Сьогодні сходу не буде! Ху! *(Береться за голову)*. Він арештований, не пускайте його. *(Входить у волость, узявшись за голову)*.

Писар *(чухає потилицю)*. От тобі й статистика!

Дехто з громади розходиться

Бурлака *(до писаря)*. Чого ж стоїш? пиши бумагу! *(До громади)*. А вам кажу: що як ви не почитаєте волость, то багато своєї худоби не дочитаєтесь! Ач, злодюга, куди поверта! Сходу не буде, бо п'яних багато!.. Оскорбили його, що почитать хотять. Не сховаєшся, голубчику, від мене! Побачимо, як ти Олексу в москалі віддаси! Я й до справника, і до губернатора доступлюсь. А ви мовчіть, поки він поїсть вас всіх. *(Іде)*.

Старшина *(вискакує на ганок і кричить)*. Що ви його пустили? Візьміть його, він арештований.

Бурлака *(обертається)*. Чорта пухлого візьмеш!

Писар. Неожиданий хвинал!

ЗАВІСА

ДІЯ ТРЕТЯ

Улиця. Вправо волосний будинок з того боку, де холодна. В холодній вилаmano вікно. Здалеку чути весільну музику

Ява I

Бурлака. Боже мій, боже! як то важко жить на світі. А через що воно й важко, як не через самих людей. Замість того, щоб любити одному другого, як братам слід, вони один проти другого ворогують і готові в ложці води утопити того, хто стане урікати їх за несправедне життя! (*Мовчить*). От, думав, доживу віку спокійно, а тепер приходиться знову воювати! Не можна ж, не можна схилитися перед таким супостатом, як Михайло! До якого страху довів людей: ніхто не хоче везти мене в город, знаючи, що я поїду жалуватися начальству на старшину! Шукав Петра, може цей чи не повезе — він сміливіший від других; сказали, що пішов на весілля. Піду і я туди. А як і Петро побоїться? Тоді пішки махну. Треба поспішати, бо запакують хлопця, тоді вертати з москалів трудніше буде. Я ж тобі, Михайле, покажу, як знущаться! Достав у п'я-

ного Тараса два приговори фальшивих. На обох приговорах померших хазяїв записано більше, ніж живих. Що там за гомін? Вікно виламано у холодній! Може, Олекса втік? Добре б було — і його візьму з собою. (*Виходить*).

Ява II

Старшина, Сидір і чотири десятники виходять з холодної й оглядають виламане вікно

Старшина. От тобі якраз і встерегли Олексу!

Сидір. Чорт його батька знає, як він виламав це вікно!

Десятник. Здорова бісова тінь: напер, то воно й вилізло.

Старшина. Ти завжди так глядиш. Аж до-сально, їй-богу! Тепер він з Бурлакою певно поїхав, уже у город! От тобі й пропала справа, а!..

Сидір. Та хто ж його знав, що таке скоїться.

Старшина. Хто знав, хто знав!.. Треба було знать. Ти ж знав, що Петро сидів у холодній, то вже ж він розказав Олексі про Бурлаку, а племенник такий, як і дядько, розбишака подухалий, от і втік! Що ж тепер робить?

Сидір. Та що робить?.. А дивіться — он маячить; то ж Бурлака потяг на весілля!

Старшина (*приглядається*). Так, він. (*Так, щоб десятники не чули*). А Галя на весіллі?

Сидір. Там і вона, танцює з парубками; я оце звідтіля прийшов. Панас їй духу надає, щоб не журилась; він усім розказує, що Олекса не піде у москалі.

Старшина (*зітхнувши*). Ну, то ще побачимо. Поки хвалько нахвалиться, то будько набудеться! І чого ти не заарештував його на сході? Тепер мудруй.

Сидір. Еге, чого? Добре вам казать — чого! Хіба ви не знаєте? Він так розпалився, що до нього страшно було й приступити.

Старшина. Ото ж то бо й біда, що ти сміливий тільки, як треба Петра, або кого ще смирнішого взять, а як прийшлося Бурлаку, то й тпру.

Сидір. Ну, й чудно ви розказуєте! А як би тьопнув кілком чи каменем по голові — у мене ж діти є!

Старшина. Мабуть, мені самому треба прийнятися за нього, бо ти нічого не зробиш, тільки хвалиться умієш та совіти давать! Розбери діло: як тільки ми сьогодні не заарештуємо Бурлаку, то він завтра буде у воїнському присутствію; тоді за Олексу спечемо рака, бо його не приймуть: він докаже, що вільготний. А тільки він вигра цю справу, тоді пиши усе пропало. От тобі одно, а друге — писар совітує держать його під арештом, поки приговора не зробимо вислать Бурлаку зовсім з села. Тепер він не покине нас, поки свого не доб'ється. То й нехай посидить, а приговор зробимо, і — гайда! Бач, харпак, волость щитать захотів, скрізь йому діло!

Сидір. А так, так! його треба десь дїть, він не тільки щитать волость, а підбивав громаду, щоб другого старшину вибрали, я сам чув!

Старшина. Та ти мені не кажи, я його знаю добре: збірщиком при ньому був. Як собака

на сні: сам не їсть і другому не дає. Вредний ірод, а як удариться оце до начальства, то й Казюка не допоможе. Казюку, кажуть, чорт підкинув його матері замість настоящої дитини, котру баба забула перехрестить, як воно родилось, а дитину взяв до себе, ну, а Бурлака з діда-прадіда наклада з чортами, то ще хто його зна, котрий переважає.

Сидір. На бісового ж батька зачіпали! Зразу треба було з ним замирить. А все через кого? Через дівку...

Старшина. Сидоре, знай же честь! Тобі тільки дозволь за стіл, то ти й на стіл... Щоб я начальник, та дивився в руки Бурлаці? А не діжде! Який би я тобі був старшина, хто б мене боявся—всі б знали, що Бурлака скаже, так і буде.

Сидір. Робіть, як знаєте, — ви голова.

Старшина. Отже слухай сюди: Бурлака на тім боці, на весіллі, то він неминуче буде йти цією вулицею назад.

Сидір. Я вже догадуюсь: ви хочете тут Панааса злапачь. Йй-богу, Михайло Михайловичу, страшно до нього підступать, смертоубийство буде!

Старшина. Та й дурний же ти, а ще хвалишся розумом!

Сидір. Ну, то кажіть ви, що придумали, бо, виходить, я не догадуюсь.

Старшина. Він піде спать п'янений, а ми назирці за ним, та сонного його зв'яжемо—і у холодну, нехай посидить, поки Олексу здамо у москалі; а там—відер десять горілки, побалакаємо з громадою, зробимо приговор і пошлемо

Бурлаку подальше відціля,— нехай там волость щита, чи про мене хоч і старшиною буде. Тямиш? Де тобі! А ми всяку резолюцію вже з писарем поклали.

Сидір. От голова, так голова! Ну, нехай хто другий мудріше пригадає, нехай, мовляли, посидить! Так точно, нехай посидить!

Тим часом десятники залаштували вікно

Десятник. Готово!

Старшина (*оглядає*). Так, добре! Тепера два чоловіки ідуть шукать Олексу і хоч спід землі викопайте, а щоб на ранок був, а ми вчотирьох посідаймо отам біля рову. Надворі темно, ніхто не примітить.

Розходяться

Сидір. Стривайте; чуєте хтось співа.

Старшина. Еге. Ходім! Я тебе провчу, я тобі покажу— щитать волость, бунтувать громаду! Будеш мене згадувать! О, ти не знаєш ще Михайла Михайловича, то будеш знать.

Виходять

Ява III

Семен (*п'яний, співає*):

Добра горілка, краща від меду.
Вип'ємо, куме, ще й у середу!
Продаймо, куме, рябу телицю.
Вип'ємо, куме, ще й у п'ятницю!

Крутився, крутився і не попав на той бік! Чи втраплю ж я хоч додому? Це ж, здається, моя клуня (*приглядається до куща*). Моя!.. Га? (*Оглядається навкруги*). Хтось звав, а нікого не видно... Так, так!

(Приглядається). Клуня, іменно клуня! — он і чорногуз! Тут і ляжу. (Стає на коліна і хоче скинути свиту). О, хтось гомонить, мабуть жінка вийшла! (Надіває свиту). Піду у хату! (Хоче піднятися і сідає).

Ява IV

Бурлака (за лаштунками співає).

Ой наступила та чорная хмара,
Став дощ накрапать,
Ой, там збиралась бідна голота
До корчми гулять.
Ой, нумо, хлопці, та по півкварти,
Та будемо пить,
А хто з нас, братці, буде сміяться,
Того будем бить.
Ой, іде багач, ой іде дукач,
Насміхається:
„Ой, за що, за що вража голота
Напивається?“
Ой, один устав, за чуба достав,
Другий в шию б'є,
„Ой, не йди туди, превражий сину,
Де голота п'є“.

Еге, іменно не йди. Мабуть, старшина догадався, що не прийшов на весілля, бо пом'яв би боки. Кудюю ж це Петро пішов, чи не зайшов він до Дмитра? Випив і забув, що удосвіта треба їхать у город. (Натикається на Семена). О, чи не Петро?

Семен. Це ти, Ярино? Одведи мене в хату, бо в клуні холодно.

Бурлака. Семен! Чи тобі ж пить горілку? Гай, гай! Вже й не тямить, де він.

Семен. Та не бреши, не бреши, Ярино! Це ти мене лякаєш, перемінила голос... Ач, яка хитра,

ну не вража баба... (Сміється). Яка!.. Диви, ще й пустує... Веди мене у хату.

Бурлака (сміється). Бач, як розп'якався. Треба одвести до хати, бо надворі темно, ще хтонебудь наїде. (Підходить і підводить Семена). Ходім, ходім, овечко, додому!

Семен (цілує Панаса). Жінко, моя голубко, Ярино, спасибі, спасибі!

Бурлака. О, мій баранчик дурненький! Ти б лучче воду пив, ніж горілку—бач, як намок, на силу підніму. (Бере на руки, як дитину, і виходить з ним).

Ява V

Старшина, Сидір і два десятники крадуться з другого боку

Старшина (показує). Бачили, хлопці? Ходімо ж назирці за ним. Як тільки засне, то ми його тоді насядемо, зв'яжемо і в холодну відгарабанимо. Нехай там посидить зв'язаний до ранку, а вранці ми йому хлосту дамо. Ходім!

Пішли. Яка хвилина тиша, здалеку чути знову — скрипка й бубон грають

Ява VI

Олекса (крадеться). Скрізь тихо. Здається, нікого нема! Був дома і не застав дядька; пішов підводу шукать у город. От напасть! Утік з холодної, щоб хоч побачиться з Галею. Пішов би на весілля — страшно: чого доброго там здибають, як кинуться шукать. Та вже скоро повинні дівчата йти з того боку, так я тут і побачу Галю...

Ач стара собака, чого заманулось? Молодої дівчини, та ще найкращої! Думав, як бідна, то й поквапиться. Не в ті взувся! Ще... Бог змилювався, хоч дядько Панас надійшли, то не дадуть пропасти, а то прямо хоч живий у землю лізь та й годі. Сьогодні Петро в холодній розказував, що дядько завтра поїдуть до справника. Постривай, лисий, коли б мені тільки відбуть цю оказію — я тобі бебехи надсажу, піймаю я тебе у дячихи!

Ява VII

Дівчата співають весільної пісні й переходять кін:

На добраніч, подружино,
Бо вже ми йдемо,
Уже ж твоє дівування
Собі беремо.
Ой, беріте, подруженьки,
Та діліться,
Та за мое дівування
Не сваріться!

Як дівчата переходять кін, Олекса підбігає до Галі й прудержує її

Галя. Хто це?

Олекса. Голубко моя, це я.

Галя. Ти, Олексо? Тебе випустили? Ну, слава богу! Що, угамувався старшина?

Олекса. Де там тобі угамувався? Я втік, щоб з тобою побачиться, та побалакать, бо завтра треба їхать у прийом.

Галя (*обнімає його*). Бідненький!

Олекса (*обнявши Галю однією рукою*). Ні, моя

зоре! Я багатіший далеко від старшини, бо ти мене любиш!

Галя *(тулиться до нього)*. Бач, який багач! А що ж я буду робить, як тебе приймуть у москалі?

Олекса. Дядько переказували через Петра, щоб не боявся. Старшина хоче підлогом віддати мене, щоб тебе висватать. Я вільготний, кажуть.

Галя. А щоб він не дїждав, щоб я пішла за нього заміж! Що собі в голову забрав! Аби ти мене не забув, а я буду і з москалів тебе дождитися, орле мій!

Олекса. Моя лебідонько! *(Цїлуються)*.

Галя. Серце! *(Мовчать)*.

Олекса. І чого їм треба, пекельним душам? Та нехай вони тямляться—тепер я щасливий. Я не вмю тобі сказати, як мені гарно! А вимучився за ці два дні, що тебе не бачив, страх, здалось—год сижу. Тепер мов і біди ніякої не було.

Галя. А мені зараз і думки ніякі в голову не йдуть. Мовчала б отак цілу ніч! Так би й заснула!

Олекса. Ходім до вас на город, там посидимо.

Здалеку чути голос Пана са: „Бодай тебе завійна взяла!“

Галя. Чуєш? *(Прислухаються. Голос Бурлаки: „Спаю, всю худобу поріжу!“)*

Олекса. Хтось б'ється, чи в холодну когось ведуть, тікаймо!

(Виходять. Голос Бурлаки: „Сонного зв'язав та й знущаєшся! Бодай вам руки покорчило! Луципір!“ Голос старшини: „Ходім, ходім, голубчику, у холодну!“

Ява VIII

Виводять зв'язаного Пана са

Бурлака. Я тобі цього в вік вічний не подарую! Унукам закажеш! Не будеш же ти мене держать у холодній до смерті.

Старшина. Добре, добре! От як завтра дамо хлосту, то посмирнішаєш — о, посмирнішаєш!

Бурлака. А щоб ти своїх дітей не побачив, коли це станеться. *(Силкується розірвати вірвовку)*. У!..

Старшина. Ха, ха, ха! не розірвеш! вірвовка нова!

Бурлака. Караул, розбійники!

Сидір *(б'є Бурлаку по шиї)*. От тобі розбійники! *(Пхає його в двері, звідкіля чути стогін. Сидір замикає двері)*. Сиди там! Ач, укусив за пальця, чисто собака!

Старшина. Тепер тільки Олексу знайти, і діло наше гуде!

Сидір. А де ж він дінеться, знайдемо, може вже й ведуть.

Старшина. Ходім, хлопці, до мене, по трудах я дам вам по чарці. Натомились добре. Я вже думав, випручається. Здоровий страшенно. Де ж, одвірок вирвав рукою! Вигулявся коло овець. Нехай тепер попостить. Ти, Сидоре, його доглядай, поки я приїду з прийому, а там ми йому дорогу найдемо.

Сидір. Та вже будьте певні.

Виходять. Парубки переходять кін і співають:

Ой, чумаче, чумаче...

Ява IX

Приська штовхає Петра, а той опинається

Приська. Іди, іди! Посидів у холодній, то ще хочеш посидіть?..

Петро. Та мені треба було Панаса знайти.

Приська. Знаю я, якого Панаса! Чого ти витрищав очі на Іваниху?

Петро *(сміється добродушно)*. Ну, та й дурна ти, вража баба! Сказано — баба, та й годі! Тобі раз-у-раз на думці пусте. От хіба... Пусто, мені треба безпремінно Панаса знайти, він мене шукав!

Приська. Говори кому іншому, а я знаю тебе, здорова собака! Тобі однієї жінки мало.

Петро *(обнімає Приську)*. Ох, ти моя голубко!

Приська *(штовхає Петра)*. Та відчепись, марюко!

Петро. От напасть! Удень старшина, а вночі жінка під арештом держать! *(Щезають)*.

Ява X

Трищить вікно в холодній. Потім випадають дошки і Панас вилазить

Панас. О, господи милосердний! Зроду такого сорому не переживав, як оце прийшлося на старість! О, тепер же, або жив не буду, або тебе доконаю! Землею і небом заприсягаюсь, що мав би згнити в острозі, а це тобі, Михайле, не пройде даремно!

ЗАВІСА

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Волосне правління

Ява I

Писар *(сидить сонний на землі, протирає очі й оглядається кругом)*. Оце так, у волості і заснув. *(Стогне, піднімаючись з землі, і береться за голову)*. А у голові гуде, то, їй-богу, неначе вітер у димарі! Учора передав куті-меду! Добре, хоч рано прокинувся: ніхто не бачив, що я тут валявся! Аж за серце смокче, так погано! *(Позіхає й потягається)*. А тут ще й роботи до біса. Послали в город бумагу, щоб Бурлаку арештували і як безпашпортного привели. Оце сьогодні повинен зібратися сход і підписати приговор, щоб як Бурлаку приведуть, то ми його назад. Треба писати приговор покищо. Я так думаю, що Бурлака, як насидиться в острозі, то укоськається і хоч його й вернуть, перестане лізти у вічі. Тоді вп'ять кури!.. Погано буде, як він там успів набрехати справникові! Тільки ж Казюка не повинен допустити, распорядження зроблено акуратно!

Ява II

Сидір *(входить)*. А ви вже тут? Раненько!

Писар. Бо тут і спав.

Сидір. Невже?

Писар. Йй-богу! Не тямлю, як і розійшлися.

Сидір. Добре смикнули!

Писар. А ви хіба менше за мене?

Сидір. Та хоч додому дотяг. Учора старшина казав, щоб виготовили приговор за Бурлаку, до схода. Скоро люди почнуть збираться на сход. Я оце знову декого похмеляв.

Писар *(сідає за стіл)*. Руки так тремтять, неначе пропасниця трусить. *(Бере перо)*. Еге, й пера не вдержиш! Ні, мабуть, треба пропустить, бо такого тут нашкрябаю, що й сам опісля не розберу. *(Чистить ножичком перо)*. З тією ще статистикою одно нещастя, треба мерщій кінчати. *(Кривиться й береться за голову)*. Чи вас чортики не хапають?

Сидір. Хапали, та я вже похмелився.

Писар. Так ідіть принесіть мерщій, бо мені треба писати, а тут руки не стоять! Добре, що вчора написав за Петра до учителів. А йому загадували, щоб прийшов?

Сидір. А як же, він повинен скоро прийти.

Писар. Треба до схода його вислати, щоб не мішав, бо як він є, то багато за ним тягне руку. *(Передивляється бумази)*. Не сьогодні-завтра буде потвердження від станового. Чого ж ви мнетесь? Ідіть мерщій!

Сидір. Зараз, зараз! Тільки покиньте ви ту статистику, а пішіть, що нужніше. *(Виходить)*.

Ява III

Писар *(сам)*. Ну, коли ти тут будеш робить? Раз-поз-раз оказія! Олексу у москалі здали, то вдвох з старшиною чотири дні і чотири ночі пили. *(Крутить цигарку)*. Нехай старшина на радощах: він, старий дурень, і досі дума, що Галя піде за нього заміж, як Олекси не стане в селі, а вже я з якої речі пив — сам не знаю. „Пий, каже, за те, що розумно придумав і зробив так, що Олекса, маючи вільготу, пішов у москалі“. І пили донське, аж у город їздили! Та так був опух від перепюю, що як глянув дома у дзеркало — перелякався: дивлюсь у дзеркало, а звідтіль визира собака. Ёй, ёй! Оглянувся кругом, собаки й у хаті нема. Коли я гарненько придивлюся, аж то мій вид на собачий перевівся. Після того, мабуть, днів п'ять не пив, поки одтух, і принявся був за статистику, а тут нова оказія. Тепер, чого доброго, знову до собаки доп'єшся. *(Бере бумагу і читає то одну, то другу, показує вид, що не розбирає. Одкашлюється і знову читає. Далі бере щоти)*. Озимой пшениці посіяно двісті десятин. *(Кладе на щотах двісті)*. Ні, поставимо сто п'ятдесят. А як скажуть — мало? Нехай двісті. *(Щитає)*. Не виходить ітог, хоч сказися. *(Одкладає лист і бере другий)*. З цією хвормою підождемо, — на свіжу пам'ять зроблю. *(Бере знову лист і б'є по бумазі)*. Оця мені хворма трудна. Позавчора мудрував-мудрував про хвабрики — на превелику силу склав. Та ще бог його зна, як воно буде: олійниці не щитав, може й вони хвабрики. Головоломне діло, а навіщо воно — і сам не знаю. Торік становий лаяв мене, що й опізнився і напутав

багато. І як його й не напутаєш, коли кождо-дневно в голові чмелі гудуть. (*Щитає, скидає те, що поклав, знову читає*). Чого той Сидір бариться, уже аж за печінку тягне. Як похмелишся, наче трохи порозумнішаєш. (*Щитає*). Мужеська пола, дворян... скільки їх. (*Кладе на щотах*). Тридцять п'ять. Ну, а як більше, або менше? (*Сміється*). Та нехай ідуть та самі полічать. Тридцять п'ять — так і буде. Женська пола...

Ява IV

Петро (*входить*). Здрастуйте вам та боже поможи!

Писар (*здригнувся*). Тьфу! Злякав! Не мішай, зділай милость!.. Женська пола... Де ж вона, та цифра? А бодай тебе... мішають раз-у-раз. Загубив... Женська пола... женська пола... Чого тобі треба?

Петро. Хіба я знаю, чого покликали?

Писар. От ти й роби тут статистику! (*Піднімає голову*). А, це ти, Петре?

Петро. Я. Що тут за діло таке?

Писар. На тебе учитель жалівся, казав, що ти потребував вивчить свого собаку в школі — тоді будеш платити гроші на школу.

Петро. Ну, так що ж, що казав? Велике цабе ваш учитель! А за віщо я буду даремно гроші платити? Може це й не на школу, почім я знаю? Хіба ви книги нам показуєте?

Писар. Ти, Петре, не вчись у Панаса, бо й тобі те буде, що йому.

Петро. За віщо? От яку обиду зробив учи-

телеві! Я ж і не йому казав, а Сидорові! Та де ж, лізе та й лізе в вічі: давай гроші на школу! А я йому й кажу: не дам, бо в мене дітей немає в школі; нехай, кажу, той дає, чиї діти в школі вчаться, а як хочете, кажу, з мене гроші править, то нехай учитель вивчить мого собаку Гарапа читать і писать, однаково у мене дітей нема. Ото тільки всього й казав для штуки. Який великий гріх!

Писар. Бо й великий! Як ти міг сказати, щоб учитель вчив твого собаку там, де християнські діти вчаться? Тепер он яка тобі покута: візьмеш оцю бумагу і підеш з нею до всіх учителів. Нехай прочитають її і розпишуться, що ти в них був.

Петро. Що ж то за бумага? Може ще всякий учитель штовхана мені дасть, як прочитає її?

Писар *(бере бумагу й читає)*. Слухай: „Господам учителям и учительницам. Волостное правление просыть покорнейше вас, г.г. учителя й учительницы, роз'яснить посылаемому при сем крестьянину Петру Червоненку, как должно обращаться крестьянину к народным учителям и учительницам и школам, ибо дозвоительно ли выражение его, Червоненка, против учителя в том, что сельские власти понуждали его, Червоненка, к платежу, на школу оклада по разверстке общества, то Червоненко выражался против чести народных учителей, как не имеет детей, то говорит: пусть учитель выучит мою собаку читать и писать в той школе, где обучаются крестьянски диты и тогда только он согласится платить повинности на сельскую школу, как не имеет детей; не имевши детей, то волостное правление

предполагаєт краще йти йому самому в школу й учитися грамоте, а не оскорблять тем народних учителів, ибо хотя собак и обучают, но не такие учителя и не в народных школах, и более того, что собаки грамоте писать и читать выучить нельзя, то разясните ему, г.г. учителя и учительницы суть дела, как он должен обращаться к учителям и народным школам, не оскорбляя таковых своими выражениями". (Дає бумагу Петрові). На, та йди здоров, бо мені ніколи!

Петро. Що ж воно таке, я нічого не розберу. То це волость хоче мене в школу оддати, чи що?

Писар. Та ні. Підеш до учителів, вони з тебе поглузують трохи — тямий?

Петро. А як не піти?

Писар. То в холодну запремо.

Петро. А бодай тебе! І так гірко жить, а тут ще паничів учителями понадавали. Бійся за нього і поза очі щонебудь казати. (Взяв бумагу). Треба повісити, бісової пари, Гарапа, а то через його ходи тепер... а все Сидір, це вже Сидір, це вже його масло!

Ява V

Сидір (з пляшкою). А цей чого тут?

Петро. Хотів був тобі ребра полічити, та ніколи — піду до вчителів, може порозумнішаю! Прощайте! (Ідуци). А ти, Сидоре, за брехні своєю смертю не вмреш. (Вийшов).

Сидір. Ти не дуже...

Писар. Годі вам — давайте. (Потирає руки, ковтає слину, а далі, сплюнувши, каже). Та давайте бо вже, а то неначе хто крючками тягне за печінку.

Сидір *(наливає)*. Натє, натє!

Писар *(н'є помалу, смакуючи. Сидір виймає кусочок хліба й подає; писар спльовує, нюхає хліб і віддає назад)*. Ну, більше сьогодні не треба. Тепер покурю, та й за статистику. *(Робить цигарку, Сидір н'є, чути поштарський дзвінок, Сидір торопко ховає пляшку й чарку, а писар підбігає до вікна)*.

Писар. Тьфу! думав — становий.

Сидір. А то ж хто?

Писар. Земська пошта... Мабуть вже є щонебудь за статистику. Коли б мершій її здихаться — здається, аж поздоровшаю.

Ява VI

Поштар *(з сумкою через плече)*. Здрастуйте!

Писар. А, моє вам почтеніє, Полікарп Данилович! А що новенького?

Поштар. От вам письмо від Казюки, а от вам пошта, може тут і є що нове. Я вже третій день з города. Поспішаю оце, щоб хоч сьогодні на ніч вернуться, — прострочив трохи. А у вас пошти нема?

Писар. Та єсть тут срочні бумаги про статистику, та неготово, а через неї й другі бумаги лежать...

Поштар. Ну, бувайте здорові! Ніколи мені. Ще діло є до попа. *(Чоломкається і виходить)*.

Писар. Ану, зараз прочитаємо письмо Казюки. *(Читає)*. Бач, ірод.

Сидір *(тривожно)*. А що там?

Писар. Панас наш у городі, подав донос, що гроші оброчні розтрачено, представив приговори підложні — і де він, чорт, дістав їх?

Сидір (*тривожно*). Що ж воно буде тепер?

Писар. Побачимо.

Сидір. Покиньте ви оцю статистику та робіть, що нам нужніше: пишть приговор за Панаса, щоб його зараз у острог, тоді й доносові його не так поймуть віри.

Писар (*невдоволено*). Де ще те теля, а ви з довбнею бігаєте!

Сидір. Як де? Та я завтра сам поїду в город, заарештую Панаса й приведу.

Писар (*сердито*). Постривайте, ще ж не все прочитав. (*Читає*). Бач...

Сидір (*тривожно*). А що?

Писар. Не мішайте! (*Читає*). Он як! Олексу випустять. Панас знайшов у городі нашого попа і той дав бумагу, що в нього є і мати і що він один син в сім'ї, та ще Петро являвся і дав показаніє, що Олекса один син у матері.

Сидір. Я ж казав старшині: не сваріться з попом, бо пригодиться — не послухав!..

Писар (*розпечатує пакети і читає*). От тобі і за Олексу требують об'ясненіє. І статистику требують!.. А, бодай тебе в жито головою! Не знаєш, за віщо й браться!

Сидір. Нам найперше треба Бурлаки здихаться. Він всьому причина!

Писар (*розпечатавши послідню бумагу, радісно*). Попався, попався.

Сидір. Хто? Хто?

Писар (*потирає руки*). Панаса арештовано в городі. Постривайте. Еге, уже п'ять день, як його заарештували, що ж воно за знак, що й досі не привели? Може втік?.. Ну, причепилась сатана!

Як було гарно, поки не було в селі цього пройдисвіта, а тепер хоч тікай. Наробить він клопоту!

Сидір. Приведуть, а ми його з приговором назад, в острог.

Писар. А оброчні гроші де? Хіба не знаєте! Як присікаються зараз, що тоді буде, де їх візьмеш?

Сидір. Та не лякайте, ну вас к бісу! Неначе маленькі, хіба первина! Коли б тільки старшина сьогодні вернувся, щоб на завтра в город до Казюки поїхать, а там вже діло повернуть...

Писар. А де ж старшина?

Сидір. Казав учора, що раненько поїде на базар у Мазурівку. Піду лишень я оце довідаюсь, чи не приїхав старшина. *(Виходить)*.

Ява VII

Писар *(один)*. Ні, скінчу статистику, та й в одставку!.. Цей бурлака чоловік непевний. Олексу вже вернув. Тепера, як громада дознається, що він Олексу вернув, зараз на його сторону повернеться, побачить, що можна воювать,— а тут ще й оброчних грошей нема!.. Що Казюка зробить? Хіба діло до весни затягне, побачимо! Черкнем приговор! *(Бере бумагу й пише; написавши трохи, читає — перше тихо, а потім голосно)*. „Односелець наш Афанасій Зинченко, возвратившись з бродяжництва, де пробув более двадцати годов, постоянно предається пьянству и разврату, а з такового powodu бунтуєт общество, чинит обиды старшим, не взирая на звание...“ Здається, добре. *(Знову пише)*.

Ява VIII

Входить провожатий з палицею і бумагою в руках

Провожатий. Здрастуйте.

Писар *(не слухає його і не бачить. Читає)*. „По таким причинам, а равно принимая во внимание неисправимость Зинченка, приговорили: вышеупомянутого Афанасия Зинченка, как испорченного, неисправимого, развратного и порочного члена общества нашего, бывшего однажды под следствием, который может иметь пагубное влияние на своих односельчан — выселить в Сибирь, для каковой надобности и передать его в распоряжение правительства, приняв все издержки на общественный счет. Приговор сей представить на утверждение в крестьянское присутствие, а до того одного Афанасия Зинченка, по приводе его из бродяжества, в котором он вновь состоит, дабы он не скрылся, содержать под арестом при волостном правлении...“ Ну, слава богу, одною роботою меньше! *(Глянувши на провожатого)*. А тобі чого треба?

Провожатий *(подає бумагу)*.

Писар *(прочитавши бумагу)*. Якраз поспів: приговор готовий і Бурлаку привели! От радий буде старшина! Де ж арештант?

Провожатий. Нема!

Писар. Як нема? Це ж бумага, що він препровождається за строгим караулом? *(Читає)*. „Препроводять и наблюдать, дабы арестант в пути следования, или во время ночлега не мог учинить побега“.

Провожатий. Та він і не біг, а так пішов собі, та й годі.

Писар. Так ти його пустив?

Ява IX

Сидір *(входить)*. Ну, слава богу, приїхав Михайло Михайлович. Якось не так страшно, як він дома, а то ви мене зовсім перелякали тими гаспидськими бумагами. Зараз і старшина йде за мною.

Писар. От вам нова закуска!

Сидір *(тривожно)*. А що там таке?

Писар. Ось, бачите що. *(Показує на бумагу)*.

Сидір. Та бога ви бійтесь! Кажіть мерщій, що там таке,—хіба я грамотний, що ви мені бумагу тикаєте!

Писар. Панас з дороги втік! Оце й проважатий.

Сидір. О! ? Так ти такий, голубчику, сторож? Як же ти смів пустити арештанта?

Провожатий. Хіба я його пускав!

Сидір. А хто ж його пустив?

Ява X

Старшина *(входить)*. Кого пустив?

Сидір. Панаса.

Старшина. Хто?

Писар. Оцей чоловік.

Старшина. Га? Що?.. Він пустив Панаса?! Закувать його в кандали! перебрить голову йому! Мало... убить його, як собаку! Бач, як служать обществу! Ти знаєш, кого пустив? Знаєш? Роз-

бійника випустив, він у нас в Сибір приговорений!
(До писаря). Пишіть протокол. (Писар сідає писати).

Сидір. Пишіть, Омелян Григорович!

Писар. Та відчепіться!

Провожатий. А навіщо ж розбійника поси-
лають з одним чоловіком? На такого арештанта
і п'ятьох мало! Що я йому зроблю, коли він якби
загилив мене по потилиці, то мабуть би й до
завтрагого не дожив.

Старшина. Хоч би він і убив тебе, то ти
не смів його пускати; куди він, туди й ти!

Сидір. Куди він, туди й ти!

Провожатий. Я йому кажу: „Ходім, дядюшка,
у волость“, а він і не слуха. „Іди, каже, коли тобі
треба, я там нічого не забуду“, та й пішов собі
другою дорогою убік.

Старшина. Нехай іде, а ти повинен назирці
за ним.

Сидір. За ним назирці.

Старшина (до Сидора). Не мішайся.

Провожатий. Я за ним. Він каже: „Покинь,
лучче мене, я додому шлях знаю і сам прийду.
А щоб мене водили, як арештанта, не привик“.

Старшина. А ти злякався, та мерщій на-
втьоки!

Провожатий. Злякалися б і ви такого чоло-
віка. Він оглянувся, та й каже: „Іди ж, іди ж,
чоловіче, прямо у волость, і я туди прийду!“ Та
так ці слова сказав, що мені здається, і ви б
послухали!

Старшина (до писаря). Пишіть все оце в про-
токол! А ти, Сидоре, біжи, позви сюди десят-
ських та ще візьми чоловіка п'ять з добрими

кілками. Тепер я бачу, що він не хотів безчестя щоб його, такого хороброго лицаря, привели, а незабаром і сам буде! Певне, що він піде зараз до Галі з звісткою, що Олексу випустять; а ми його там і зв'яжемо зараз та в арештанську, а завтра з приговором в острог. Нехай не гвалтує, іродів син! Оттут він мені сидить!.. Та зивай людей на сход. (*Заглядає до писаря в бумагу*). А приговор готов?

Писар (*не піднімає голови*). Готовий!

Старшина (*показує на провозжатою*). Він вам не нужен?

Писар (*пише*). Ні!

Старшина (*до Сидора*). Одведи його в холодну, а сам біжи зивай десятських і понятих та людей на сход,— що вони баряться?!

Сидір. Зараз. Знаєте що? Я зайду з людьми в шинок, та дам їм по добрій чарці, так вони будуть сміливіші, як прийдеться з тим іродом воювать, бо він же так не здасться, хіба ви його не знаєте?

Старшина. Добре, добре! Розумно пригадав. Веди ж цього дурня в холодну.

Сидір (*до провозжатою*). Ходім.

Провожатий. Змилуйтесь, господин старшина! За віщо ж ви хочете занапастити мене? Хіба ж я винен, що мене одного послали провозжатим з розбійником?

Ява XI

Панас тихо входить і стоїть біля дверей

Старшина. От ми змилуємся! Пустив арештанта— тепер сам будеш арештант і замість його в Сибір підеш!

Провожатий. Помилуйте, за віщо ж?

Старшина (до Сидора). Веди його! Не пускай арештантів!

Бурлака. Він арештанта не впустив, ось тобі і арештант! (На хвилину картина: старшина, почувши Панасів голос, повертається до нього і мов онімів; писар скочив з стільця, звалив щоти, а Сидір, одхилившись, неначе на нього хто замахнувся, хутко виходить). Полякались нечестиві! За віщо ти хочеш чоловіка садовить? Від злості, що не по-твоєму вийшло? Бачиш, прийшов сам, без провозатого.

Старшина. Прийшов без провозатого, а підеш звідця з провозатим! Громада приговорила вислать тебе в Сибір! Сьогодні і приговор підпишуть, уже готов — он! А прочитайте йому.

Писар одкашлюється й встає

Бурлака. Не треба! (Писар сідає). Мовчав би ти лучче! Я знаю, що підлогом можна зробить усе! Але побачимо, як воно дальше буде! Може ще замість мене ти підеш у Сибір, — воряга! Прийде незабаром і на тебе твоя! Ти думаєш, що так тобі пройде! Ні, я тобі кісткою у горлі стану, подавишся! Не справдяться твої гидкі заміри, не справдяться! Подивись ти в свою душу: хіба тобі видко других винуватить, коли ти сам замазаний, як та ганчірка, що кахлю затикають? У вічі не глянеш сміливо!

Старшина. Не смій розказувать у волості, я тобі тут рот заткну!

Бурлака. Ні, я тобі заткну! Украв громадські гроші, та й баришуеш з Гершком; підлогом хотів парубка віддять у москалі, щоб жениться

на його дівчині, підлогом наділи у людей поодбирав, підлогом хочеш і мене запакувати, та ще й рота затикаєш? А не дїждеш ти, фойднику всесвітній, щоб я мовчав!

Старшина *(до провозжатого)*. Бери його, це твій арештант, і веди його в холодну, а то я тебе запру!

Провожатий хоче брать

Бурлака. Не зачіпай, дурню! Він бреше. Ти бачиш, я осьде у волості стою і не втікаю ні від тебе, ні від нього, нехай сам бере, як йому треба! *(Підступає до старшини, а той відходить до писарського столу. Писар ні в сих, ні в тих)*. Чого ж ти тікаєш від мене? Я хочу тобі подякувати за твій приговор!

Старшина *(перелякано)*. Чого тобі треба?.. Не лізь! Омелян Григорович, де ви у бісового батька? Він тут задавить мене!.. Пишіть протокол!

Писар. Де два б'ються, третій не мішайся!

Бурлака *(припер старшину до столу)*. Злодюга, де твоя честь?.. У... *(Неначе хотів кинуться на нього, та опам'ятався)*. Тьфу! Смердючий, рук паскудити не хочу! *(Відходить)*. В Сибір! За що ж? Я не вкрав, не вбив, кривди нікому не зробив; хотів овець оборонити від вовка, а вони самі йому в зуби лізуть! Пропадайте ж, коли так! *(До старшини)*. Пам'ятай, Михайло, що буде каяття—не буде вороття... і з Сибіру є сюди шлях! *(Виходить)*.

ЗАВІСА

ДІЯ П'ЯТА

У Галі в хаті

Ява I

Галя (*сидить за столом, замислившись*). Нещасна моя доля! От уже друга неділя, як Олексу прийняли у москалі, а дядько Панас пішов з села і вістки не подає. Мати сердяться, щодня силують, щоб ішла за противного, осоружного старшину. Що його робить у світі божому—і сама не знаю.

Зелена лїщинонько,
Чом не гориш та все куришся,
Гей, молодая та дівчинонько,
Чого плачеш, чого журишся?
Ой, як би я суха була,
Я б горіла, не курилася,
Ой, коли б знала, що за ним буду,
То не плакала й не журилася.

І не плакала б, і не журилася... А як його не вернуть, а мене присилують вийти за старого Михайла, я сама собі смерть заподію.

Ява II

Олена (*входить*). Добривечір, сестричко!

Галя (*сполохнувшись*). Ох, як ти мене злякала!
Ну тебе!

Олена. Ото, яка бо ти стала полохлива!
А все через те, що журишся. Ти вже й на себе
не похожа. Не журися, сестро, бог милостивий—
Олекса вернеться: мати казали, що якусь бумагу
дядько Панас подав, і начальник обіщав відпу-
стити Олексу зовсім.

Галя. А мати коли бачили дядька Панаса?

Олена. То вже, мабуть, днів п'ять, як вони
приїхали з города.

Галя. Чом же й досі ти не забігла до мене?
Розкажи ж, сестро, що мати казали, чи бачили
Олексу?

Олена. Та я за тим же й забігла, щоб роз-
казать. Я сама тільки вчора прийшла від Шуляка,
була коло машини. Оце зараз іду до Палажки,
щоб віддала хліб—вона у нас позичала, а мати
ждуть сьогодні Олексу, кажуть, що безпремінно
буде. Вони, ненька, цілий сувій полотна віддали
якомусь писареві, щоб скоріше Олексу пустили.
Обіщав, що в п'ятницю, себто сьогодні, Олекса
вернеться.

Галя. Дай боже!.. Ти не чула, сестро, що то
вчора про дядька Панаса всі громадяни судили
у волості?

Олена. Ох, чула! Бодай не казать! Вітчим
казали, що дядька Панаса засудять кудись далеко.

Галя. За віщо ж?

Олена. Не знаю.

Галя. І ні один не заступився?

Олена. Заступався, кажуть, Петро, боже, як заступався, і ще дехто; так Петра кудись послали, а сьогодні сход; оце зараз пішов вітчим туди. Прощай, сестро, мені ніколи.

Галя. Посидь трошки: матері немає, пішли до Савчука на той бік, а мені так важко одній сидіть, аж плакати хочеться!

Олена. З радістю посиділа б, та немає часу. Якщо Олекса прийде сьогодні, то я дам тобі звістку.

Галя. Скажеш йому, щоб до мене зайшов, мені якось ніяково йти до вас.

Олена. Добре. Він тебе визве, як перше викликав! Прощай! (*Виходить*).

Ява III

Галя (*одна*). Бідний дядько Панас! Вони за всіма оступаються, а всі проти них! А може єсть такі, що жаліють, але що з того: тут він тебе жаліє, а тут же біда трапилась, не посміє голосу одвести, щоб зарятувати чим! (*Мовчить*). Ох, як важко на душі! Дядько Панас був мені й Олексі замість рідного батька, а скільки він помагав і другим?! От тобі дяка яка! Коли б йому звістку подать про те, що тут без нього сталось, може б він сюди не вертався... (*Мовчить*). Яке тепер мені з Олексою щастя буде, коли такого чоловіка, що замість рідного батька був, запакують... і запакують, певне, через мене?.. Господи! Не допусти дядькові Панасові попастися в руки ворогам його! Тільки подумаю про це, то зараз

за серце вхопить, мов гадина коло нього обі-
в'ється! Нудно ж мені тепер отут в селі сидить,
покинула б усе й пішла світ-за-очі, якби не
мати. *(Співає).*

Ой, глибокий колодязю,
Золоті ключі:
Авжеж мені докучило,
В світі горюючи.

Ява IV

Входить Бурлака і слухає послідні слова пісні

Бурлака. Чого тобі, дочко, горювать? Твоя
доля ще не вмерла!

Галя *(здригнувшись, обертається)*. Дядько! *(Ки-
дається йому на шию і цілує)*. Батьку мій рідне-
сенський!

Бурлака. Годі, дочко, годі, заспокойся!

Галя *(усміхається і сльози утирає)*. Як мені ра-
дісно і як мені тяжко, що ви прийшли!

Бурлака. Чого ж так: і радісно, і тяжко!

Галя. Ви ще не знаєте, що тут...

Бурлака. Знаю вже. Я давненько прийшов
у село, та декуди заходив і депрощо довідався.
Старшина хоче здихаться мене. Вже скільки днів
поїть громаду, щоб зробили приговор вислать
мене в Сибір. Сьогодні я його бачив у волості,
він хотів арештувать мене та побоявся силою
лізти, бо нікого в волості, як на те, не було.
У мене в голові миттю пронеслась думка—там же
задавить його, анафему, і вже підступив до його,
всередині аж трусилось і в голові почало шумить.

Якби ще одна хвилина, одна ураза—і закипіло б отут. (Показує на груди). І зробив би те, що тільки думкою пронеслось у голові. Але він так злякався і таким гидким мені здався, що я тільки плюнув йому межі очі та й пішов. Там сход збирається. Заходив оце до Петра—дома нема, кажуть, кудись послали. Тепер не буде кому й заступиться. Важко мені, дочко, на душі, гріха боюся, а без гріха не обійдеться, бо мене всього вогнем палить, як я подумаю, яку неправду хочуть дурні вівці зробити! Просив Семена, щоб прийшов сказати, що там громада зроби. Якщо приговорять—то щоб не лізти гріхові в вічі, я зараз таки вп'ять змандрую. Поїду знов у город, там найшов доброго чоловічка, він порадить, як і що робить. І зайшов тільки для того, щоб тебе побачить і розказати тобі, що Олексу не сьогодні-завтра вернуть. Я доказав, що його підлогом одрізнено від матері й показано одинцем. Недовго воювать старшині, скоро повинен приїхати на слідство неперемінний член.

Галя. Тяжко бачить, що ви нам щастя готуєте, а собі напасть накликаєте. Нерадісно мені тепер і Олексу бачить, коли вас на старість зашлють у чужий, далекий край.

Бурлака. Не кажи так, дочко, бо ти мене розсердиш! Що б ти сказала, якби чоловік топився, а я кинувся рятувати його та й сам потонув? „Божа воля“—сказала б. Отже й тут так. Я потону, а ти й Олекса будете жити. На безталанні одного виростає щастя другого! Все од бога... Та ще поборемся, може ще й не потону... Не журися, будь розумна, люби Олексу по-преж-

ньому, то й будете щасливі, а я свій вік прожив, горюючи — мені однаково. А мати де?

Г а л я. Та пішли на той бік, вже скоро повинні б і прийти. Може ви, дядечку, чоگونهбудь попоіли б?

Бурлака. Хотілось дуже їсти, та й перехотілось спересердя.

Ява V

Увіходить Семен

Бурлака. Ну, що? -

Семен. І не розбереш, такий гвалт! Більша половина так іде, щоб підписать приговор, і вже пішли у волость.

Бурлака. Продають! (*До Галі*). Якщо є лишній хліб, то дай мені на дорогу, та знайди мої сакви і пояс, що я зоставив у вас, як їхав у город.

Г а л я. Зараз, дядечку,— сакви й пояс, здається, в комору мати поклали. (*Виходить*).

Бурлака. А ти, Семене, біжи зараз запрягай коней, та повезеш мене у город. Я зараз до тебе зайду.

Семен. Я скоро справлюся, а ти не барись. (*Виходить*).

Ява VI

Бурлака (*один, довго мовчить*). От тобі й дожив віку між своїми людьми! Ріс у степу, старіти став у степу, в степу й помру! Важко на серці! Один, скрізь один! Чудно склалась моя

доля! Чи воно без талану чоловік уродиться, чи талану у бога не заробить?.. Голово, вже стара голово, де прихилишся? У Крим... Знов перекопські степи... Там всякий куц і камінець буде нагадувать молодість, що марно-марно пройшла!.. Ох! Що це я? Ще розкисну, чого доброго! Якось так гидко на душі і ніби аж плакати хочеться... цього ще ніколи не було.

Ява VII

Увіходить Галя, несе сакви й пояс, на котрому в пихві ніж чабанський прив'язаний

Галя. Натє, дядечку, сакви — тут я поклала кусок сала і хліб.

Бурлака. Спасибі тобі. Що ж це матері нема так довго? *(Знімає з пояса ніж і підспізується, надіває через плече сакви)*. Нехай ніж зостанеться, бо по городу недобре якось з ножем ходить. *(Кладе ніж на стіл)*.

Галя. А хіба ви зараз таки й підете?

Бурлака. Мені нічого тут ждати, дочко, бо вони знушатися будуть надо мною. Поїду в город, і якщо по закону не можна буде дулі піднести громаді, то подамся знову в степи — там легше жити з вовками-сіроманцями, ніж тут з темними людьми, що дурніші від овець, а лужаві, як сам сатана.

Галя. Дядечку, голубчику! Я покину все, прийду до вас і буду доглядать вашу старість.

Бурлака. Золоте в тебе серце! І я рад, що воно дістанеться моему племеннику. Живіть тут, як вам бог дасть; про себе ж дам тільки тоді

звістку, коли можна буде обох вас біля себе поселить й хазяїнами зробить. Не журись, дитино моя. Одно вже те, що я буду знати про ваше з Олексою щастя, надасть мені сил легше перенести все те, що зо мною може бути. Ви молоді, ваша доля попереду, а моя що?.. Мені не страшно ніяке горе!.. Досада тільки їсть мою душу, як згадаю овець, котрих поїдом їсть Михайло, а вони ще й прислужують йому. Та що маеш робить? Ет, тільки розвередиш болячку, як почнеш про це балакати! Прощай, мабуть, я матері не дїждуся, а мені не хочеться з Михайлом знову побачитися.

Галю (*обнімає його*). Мій батько, наша оборона, не здолаю свого горя! Я день і ніч буду молити бога, щоб він послав вам луччий талан на старість. О, якби ви знали, як у мене серце болить! Я рада лучче зараз умерти, ніж роз'єднатися з вами, та ще може й навіки!

Ява VIII

Ті ж і Олекса — входить хутко і весело

Олекса. Здрастуйте! О, й дяденько тут! (*Обнімає Панаса і цілує. До Галі*). Зоре моя, чого ж ти така смутна, не ясна? Мене зовсім пустили, тепер ми будемо щасливі? Ти мовчиш? А ви, дядьку, що це — в дорогу наче налагодились? Я ума не приложу, що тут скоїлось?

Бурлака. Я в дорогу, а зоря твоя пояснішає, як хмара, що трошки затягнула її, одійде далі. Галю, не сумуй! От твое щастя! (*Показує на Олексу*). Живіть любенько, і мені в далекій стороні буде

радісно згадать про вас. Прощайте ж! Де буду— дам звістку.

Олекса. Що ж це таке, дядьку?

Бурлака. Старшина підвів громаду зробить приговор, щоб заслать мене на Сибір,—так я оце піду шукать правди, а не знайду—утечу туди, де людей нема! Мені ніколи балакать. От вам мій заповіт: поберіться на цім же тижні—я вас благословляю. *(Обнімає Олексу, а потім Галю)*. Е! ще розплачусь. *(Іде до дверей—двері одчиняються і в хату входить Михайло і чоловіка п'ять з дрючками. Панас одступає трохи)*. Шукають моєї погибелі! Серце чуло лихо, недурно воно щеміло!

Старшина. Тепер, голубе, тобі нікуди тікати більше! *(Показує на людей з дрючками)*. Іще надворі стільки ж.

Бурлака *(До старшини)*. Диявол ти лютий—гірш диявола! *(До понятих)*. Ви куди лізете? Чого вам треба? Нехай він зна, чого шука, а ви хіба знаєте? Кожний з вас і рідної дитини своєї не захистить, як оцей диявол захоче її з'їсти. Він кров вашу п'є, а вам дасть чвертку горілки, купленої на ваші ж гроші, то ви раді помагати його диявольським замірам.

Старшина. Що ви на нього дивитесь? Він всіх вас у вічі лає! Беріть його, йому найкраще місце в острозі. Накладай на нього заліза, щоб знов не втік.

Сидір. Ось і путо.

Бурлака. Бідні, бідні ви люди! Темні! Хто більш усього вас любить—того ви женете від себе. Що ж я вам зробив? Чим против вас провинився? За що ви таким соромом покриваєте

мою голову на старість? За те, що вам хотів послужить?.. Іуди, Іуди! Продаєте вашу душу й совість!

Галя *(падає на шию Бурлаці і ридає)*. Дядечку, голубчику, сиротами нас покидаєш.

Старшина. Що ви слухаєте його теревені! Сидоре, накладай на нього заліза!

Бурлака *(здригнув, мов гадина полізла за пазуху, а потім до старшини)*. Знущайся, знущайся! Тепер твоя сила. *(Сидір накладає заліза)*.

Бурлака *(до понятих)*. Будьте ж ви тричі прокляті! Весь гріх на ваші голови ляже.

Старшина *(придивляється, як путо надіто)*. Поверни замок у той бік, ногу буде мулять.

Олекса. Дядьку, Михайло Михайловичу, господин старшина! Змилуйтесь, не знущайтесь над дядьком. Пустіть його, він не втече! Що хочете — зроблю для вас: два годи буду наймитом без жодної заплати.

Бурлака. Олексо, не проси його, смердючого, розбійника! Не варт він того, щоб до нього й балакати, а не то просить таку гадину!

Старшина. То ти ще й тепер будеш ляяться? Безштанько, голодранець!.. На ж тобі! *(Б'є Бурлаку в лице)*.

Бурлака. О, о, о! *(Хватає з столу ніж)*. Так здихай же, пекельна душа! *(Кидається на старшину)*.

Галя *(переступає йому дорогу)*. Дядьку, не занастіть себе!

Старшина. Візьміть його, розбійника! *(Бурлака хватає його за барки)*. Рятуйте!

Писар *(вбігає торопко)*. Михайло Михайлович!

Приїхав ісправник і неперемний член, волость
запечатали...

Бурлака (*випускає старшину, кидає ніж*). В пору
приїхали! Не допустив мене господь многомилос-
тивий до великого гріха.

Старшина стоїть як громом прибитий

ЗАВІСА

1883 р. Єлисаветград.

РЕЖИСЕРСЬКІ ПРИМІТКИ

У роботі режисера над п'єсою є три основних етапи: перший—коли режисер вивчає матеріали, що допоможуть йому глибше зрозуміти саму п'єсу, тобто знайтись з творчістю драматурга, вивчає епоху, в яку драматург жив і творив, збирає відомості про п'єсу, її сценічну історію тощо; другий етап—це досконале вивчення режисером самої п'єси, визначення її ідеї, теми та розвитку основних сюжетних ліній п'єси, складання характеристик дійових осіб і, головне, розробка режисерського сценарія; третій етап у роботі режисера над п'єсою—це праця з колективом артистів (учасників драматичного гуртка).

Наші режисерські примітки до драми „Бурлака“ охоплюють перші два етапи і мають на меті, з одного боку, стисло подати поставникові конче потрібний допоміжний матеріал про автора і п'єсу, а з другого—намітити послідовність етапів роботи режисера над п'єсою. Примітки ці не можуть заступити самостійну роботу режисера—навпаки, вони повинні збудити в нього бажання глибше підійти до авторського матеріалу, усвідомити кожний етап своєї праці і спрямувати свою роботу з колективом методично перевіреним шляхом.

Іван Карпович Тобілевич (по сцені Карпенко-Карий) почав свою діяльність у професійному театрі незабаром після організації першої професійної української трупи в 1881 році. Цей рік можна вважати за дату народження нового дореволюційного українського театру. Організація його підготовлялась довгою роботою групи української передової буржуазної інтелігенції, що в повітових містах Херсонщини—Бобринці і Єлисаветграді та в Ніжині, на Чернігівщині, збиралась в аматорські гуртки, де і зародились блискучі таланти корифеїв української сцени—Марка Лукича Кропивницького, Марії Костянтинівни Заньковецької, братів Тобілевичів—Миколи Карповича Садовського, Панаса Карповича Саксаганського й Івана Карповича Карпенка-Карого та багатьох інших талановитих акторів українського дореволюційного театру.

Історія дореволюційного українського театру—це історія його утисків і репресій з боку царського уряду, мерзенних жандармських і цензурних обмежень, що робили український театр безправним і ставили його в залежність від примх царських сатрапів—губернаторів і дрібних чиновників. У таких умовах розвивався і зростав дореволюційний український театр, для розквіту якого багато зусиль доклали визначні діячі української сцени—Старицький, Кропивницький, Садовський, Саксаганський, Карпенко-Карий та ін. Вони поєднували в собі різноманітні таланти—грали на сцені, були організаторами і керівниками труп, майже всі працювали як режисери і виділили з себе драматургів—Старицького, Кропивницького та Карпенка-Карого, що творили репертуар для свого театру.

На сцену Карпенко-Карий пішов у 1883 році, вступивши до трупи під керівництвом М. Л. Кропивницького.

В його артистичній діяльності були великі перерви: спершу через поліційні репресії, а згодом через стан здоров'я; але весь час він залишався драматургом українського буржуазного реалістичного театру, зокрема трупи, якою керував Саксаганський; він же перший сформулював напрям і настанови передового українського побутово-реалістичного театру.

Складаючи разом із Саксаганським записку до комісії по організації першого всеросійського з'їзду сценічних діячів, що відбувся в 1898 році, Карпенко-Карий піддав суворій критиці репертуар сучасного йому театру. Він характеризував його як „легковажний одноманітно-шаблонний жартівний репертуар без усяких інтересів, що захоплюють суспільне життя даного часу... В останній час не з'явилося на сцені нічого такого, що хоча б скількинебудь малювало нашу дійсність з усіма його прикростями, гальмами, хибамі. Дійсного життя нема на сцені і сцена не може служити тим цілям, для яких вона існує: вона не зачіпає ні єдиним штрихом того, що зачепили в свій час „Ревизор“ Гоголя, „Горе от ума“ Грібєєдова, „Доходное место“, „Бедность—не порок“ і інші п'єси Островського“ (записка до з'їзду театральних діячів).

З цього уривка нам зрозуміло, що Карпенко-Карий ставив і до драматургії і до театру вимоги давати не розвагу і жарт, а відображення дійсності. Він вважав, що і театр, і драматург у житті, в оточенні повинні знаходити явища і проблеми, які мають суспільний інтерес. У висловлених поглядах драматург рівняється на найкращих реалістів великої російської літератури, на найкращі твори Гоголя, Грібєєдова, Островського, в яких вони відбили з неперевершеною майстерністю найтиповіші риси суспільства сучасної їм епохи. Ці погляди

і настанови реалістичного буржуазного театру на українській дореволюційній сцені найбільш послідовно здійснювали брати Тобілевичі—Саксаганський і Карпенко-Карий, що майже в один час (у 1883 році) прийшли на професійну сцену.

Життєвий шлях класика української драматургії Карпенка-Карого цікавий, хоч і не багатий на події. Життєві умови поставили драматурга близько до старого українського села, яке він довгий час спостерігав, знав його горе і болячки, старанно вивчав побут. Своє знання українського дореволюційного села він втілював у драматичні твори, як вдумливий художник-реаліст.

Народився Іван Карпович Тобілевич 29 серпня 1845 р. в селі Артемівці у збіднілій дворянській сім'ї, що давно втратила свої дворянські права. Вже дід Ів. Тобілевича займався землеробством, забувши свою приналежність до шляхти. Батько Тобілевича все життя прослужив прикажчиком у поміщика, ненавидів свою службу і мріяв про відновлення прав на дворянство, яке вивело б його дітей зі стану панських прислужників. Цьому завадила в його домаганнях одна... літера у прізвищі, що не відповідала старовинним документам, де стояло замість Тобілевич—Тобелевич.

Старий Тобілевич дбав за освіту дітей, але спроможний був віддати Івана лише до бобринецької повітової школи, де панували найдикіші звичаї фізичної кари та безглуздої сваволі вчителів.

Коли Іван закінчив школу, старий Тобілевич віддав його—юнака 14 років—на службу до канцелярії пристава. Іван, не витримавши обставин цієї канцелярії, втік і влаштувався в бобринецькій ратуші службовцем із заробітком у два з половиною карбованці на рік.

З 1859 року починається довгий період урядової

служби Тобілевича—спочатку в канцелярії ратуші, згодом у суді, в поліції, на посадах писаря, столоначальника, секретаря.

На урядовій службі Тобілевич стикався з численними випадками знущання з безправного кріпака, бачив безправність і „розкріпаченого“ селянства, спостерігав сваволю і хабарництво чиновників суду і поліції, перебирав в судових архівах численні справи, що розкривали йому в сухих казенних папірцях і протоколах історію людських страждань.

У 1883 році Тобілевича звільнили з посади в поліції „согласно предложению господина министра внутренних дел“ (з послужного списку І. Тобілевича, атестат № 6165).

За часів перебування в Бобринці Тобілевич познайомився з Марком Кропивницьким; вони разом організували аматорський гурток з місцевої передової буржуазної інтелігенції. В цьому гуртку грали вони російські і українські п'єси. Згодом, переїхавши до Херсона, Тобілевич в аматорському гуртку, організованому місцевою інтелігенцією та лібералом-поміщиком Тарнавським, грав із захопленням п'єси Островського—„Доходное место“ й ін.; це захоплення кращими творами російського класика-реаліста безперечно відбилась на драматургії Тобілевича і на драмах та комедіях його ми відчуваємо вплив драматургії Островського.

Вступивши до театру в 1883 році, Тобілевич недовго працював на сцені. Його вислала поліція за „неблагонадійність“ на п'ять років до Новоросійська, де заробляючи на життя ремеслом палятурника, він, створюючи п'єси, продовжував свою працю для українського театру.

У свої п'єси Тобілевич переніс багато з власного досвіду і біографії: даремні намагання батька здобути

втрачене дворянство і побут та звички дрібних чиновників він висміяв у „Мартині Борулі“; долю кріпацьку і взаємини кріпаків з поміщиками, які він бачив на власні очі і багато чув про них від батька, Тобілевич показав у п'єсах „Підпанки“ та „Батькова казка“; сумну історію нещасного батька солдата-інваліда, про яку він дізнався під час служби в поліції, Тобілевич втілює у драмі „Безталанна“, створивши глибоко реалістичні образи жінок дореволюційного українського села.

Життєвий досвід і знання дійсності були міцною основою творчості видатного українського драматурга-реаліста; в житті суспільства, що його оточувало, він, як художник, знаходив найтипівші риси своєї доби.

Як ми вже згадували, Тобілевич свідомо ставив у своїх п'єсах проблеми, що мали в той час широкий соціальний інтерес. У листі до дочок Ярини і Марії від 1 серпня 1903 року він каже:

„... я не пишу ролей, а пишу п'єсу, в котрій дружним ансамблем треба виставити основну ідею самої п'єси“.

З цього ми бачимо, що Тобілевич свідомо і рішуче повстав проти театральщини, вигідних ролей, писав свої драми і комедії не для дешевого успіху, або театрального ефекту і дбав насамперед про ідейну цінність драматичного твору.

Світогляд Тобілевича формувався в добу селянської реформи 60 років XIX сторіччя, яка засліпила очі ліберально настроєних верств тогочасного суспільства. Але це захоплення з „волі“ недовго тривало; передові верстви суспільства незабаром зрозуміли, що ця „свобода“ є насамперед „свобода“ селянина від засобів до життя (Ленін, том I, стор. 135). Це в першу чергу відчуло селянство, що опинилось під подвійним тягарем сплат, податків і екс-

плуатації поміщика та сільської буржуазії—куркуля, лихваря тощо.

„Звільнення селян від землі“ мало й інше історичне значення—про нього Ленін каже в статті „Гонителі земства і анібали лібералізму“ так: „... падіння кріпацтва було таким великим історичним переломом, який не міг не надірвати й поліційної завіси, що прикриває суперечності між класами“.

І Тобілевич, близький до села, не міг не побачити тих суперечностей, які постали на селі між сільською буржуазією і незаможним селянином, як не міг він не побачити масового зубоження селянства, визискуваного куркулем і поміщиком, гнобленого старшинами, урядниками, ісправниками, що стягали податки, описували майно в рахунок сплат за землю.

Після реформи 1861 року село царської Росії швидкими темпами капіталізувалось, в ньому швидко відбувались процеси класового розшарування, з одного боку, народжувалась сільська буржуазія—куркуль і лихвар, з другого—сільський пролетар-наймит.

У своїй творчості Тобілевич відобразив ці процеси, змалювавши різноманітні типи українського куркульства, показаного в його п'єсах на різних етапах зародження і розвитку, відобразив шалений визиск наймитів, безправність і темряву українського дореволюційного села.

Тобілевич розкрив жахливі картини дореволюційного села, всевладність куркуля і всі його огидні риси: безсоромну експлуатацію, любов до грошей, скупість, аморальність і всі якості експлуатації, що єдиною метою свого життя поставив зиск та нагромадження.

У драмах і комедіях Тобілевич показав багатющу галерею типів українського куркуля, в якій ми можемо

простежити „найтонші“ відтинки куркульства: тут і дво-рецький Філімон, поміщицький посіпака, який ще будши кріпаком мріяв про оренду шинків, про проценти на свій помалу награвований капітал („Підпанки“); і старшина у „Бурлаці“, що пускає в оборот „общественні“ гроші; і Михайло Окунь, якому вже щастить і шинки орендувати, і штраф здирати („Розумний і дурень“); і розпусник Цокуль, що за гроші купує дівочу честь („Наймичка“). Особливої майстерності досягає Тобілевич у комедіях „Сто тисяч“ і „Хазяїн“, герої яких Калитка і Пузир яскраво, реалістично своїми вчинками розкривають внутрішню суть куркуля—„Хазяїна“, охопленого огидною пристрастю нагромадження капіталів і збагачення. Ця пристрасть стає основним змістом їх життя, керує вчинками, штовхає на небезпечні авантюри, веде до злочинів і втрат.

Показує Тобілевич у своїх п'єсах і „ідейних“ землеробів—Макара і Карпа Барильченків („Суєта“) — культурних і заможних господарів. Але якщо для Калиток і Окунів, Філімонів і Пузирів Тобілевич знаходить яскраві барви сатири, то Барильченків драматург змалював у спокійних ідилічних тонах, висловлюючи свої симпатії до спокійного, заможного, патріархального землеробського побуту.

Спізнавши на практиці бюрократичний апарат царизму під час служби по установах і в поліції, Тобілевич в своїх драмах і комедіях („Бурлака“, „Мартин Боруля“ та ін.) малює гнилизну цього апарату, хабарництво і продажність чиновників і адвокатів, самочинство сільської адміністрації тощо.

У драмах і комедіях Тобілевича діють живі образи українського дореволюційного села, збагачені численними рисами, характерними саме для них; вчинки героїв Тоби-

левича глибоко мотивовані і кожний образ виступає, як збірний і характерний для своєї доби. Свої п'єси драматург збагатив знанням побуту, мови, пісень і звичаїв, які створили органічне середовище для його героїв. Але побутові подробиці, співи, приказки, обрядові звичаї драматург використав економно, без перебільшення і вони ніколи не затушковують ідейного задуму автора.

Оцінюючи драматургію Тобілевича, як реалістичну, нам не слід забувати про обмеженість його світогляду буржуазного інтелігента. Ця буржуазна обмеженість не дозволила йому до кінця викрити класові суперечності на селі та причини темряви і пригнобленого стану українського дореволюційного села. Тобілевич устами своїх позитивних героїв висвітлює часто дрібнобуржуазні ідеї „вільної праці коло землі, незалежність“ („Понад Дніпром“, дія I, Мирон), ідеї „спілки, кооперації“. Незалежність землероба Мирон пропагує в цій п'єсі абстрактно, не критикуючи основ експлуатації і не розуміючи дійсної суті державного царського апарату, як апарату насильства поміщиків і капіталістів. Герої Тобілевича іноді висловлюють сподівання на допомогу і позитивне значення земства, що в дійсності було „п'ятим колесом“ у возі російського державного управління“ (Ленін. „Гонителі земства і анібали лібералізму“).

Історичні умови обмежили суспільні погляди й ідеали Тобілевича і цілком зрозуміло, що їх обмеженість відбилися у його творчості. Вона породила в п'єсах Тобілевича ідеалізацію патріархального землеробського побуту—побуту заможного і культурного хазяїна, сподівання на земство і освічену владу, дрібнобуржуазну мораль і кооперативні проекти та ідеалізацію історичного минулого України.

Але цінність драматургії Тобілевича—у правдивості і реалізмі його п'єс, що малюють картини українського дореволюційного гнобленого села; його п'єси перейняті демократизмом та щирими симпатіями автора до трудящих верств цього села і ненавистю до експлуататорів. Ці риси надають драматургії Тобілевича характеру справжньої народності, становлять її пізнавальну цінність і дають нам право називати її класичною.

Тобілевич написав до 20 п'єс. 17 з них надруковані. Ми не будемо розглядати всієї драматургії Тобілевича і саме другого напрямку в його творчості, напрямку історичної мелодрами („Бондарівна“, „Гандзя“, „Лиха іскра“, „Сава Чалий“), що розвивався під впливом романтичного театру та ідеалізованих уявлень про минуле України. У п'єсах цього напрямку Тобілевич також виявив прагнення до реалізму і в романтичній мелодрамі у великій мірі позбувся націоналістичного забарвлення, властивого історичним мелодрамам Старицького та Кропивницького. До аналізу п'єс цього напрямку ми не будемо вдаватись, оскільки нас у зв'язку з постановкою драми „Бурлака“, цікавлять п'єси Тобілевича, присвячені тематиці українського дореволюційного села.

Свій перший драматичний твір—драму „Бурлака“ Тобілевич написав у 1883 році, але ця п'єса через цензурні утиски побачила сцену вже тоді, коли було поставлено більшість творів драматурга.

Широко відомою драма „Бурлака“ стала лише в 1893 році, коли дістала похвальну оцінку на драматичному конкурсі в Галичині під першою назвою „Чабан“; у 1895 році під цією ж назвою п'єсу було видрукувано в галицькому журналі „Зоря“; в 1897 році драма ввійшла в перший том „Драм і комедій“ Карпенка-Карого і лише в 1901 році царська цензура дозволила драму „Бурлака“

до постановки. За спогадами П. К. Саксаганського вперше „Бурлаку“ було виставлено 15 червня 1897 року. Цензор, до якого потрапила драма „Бурлака“, заборонив її з таких мотивів: „Драма „Бурлака“ повинна бути безумовно заборонена до друку, тому що ця п'еса справляє надзвичайно тяжке враження зображенням у ній невідрадного становища сільського люду, а разом з тим, немов указує на неспроможність теперішніх заходів до піднесення рівня розвитку в моральному й розумовому відношенні і до викорінення зловживань“ (з паперів Головного управління в справах друку).

Така оцінка цензора є прямим визнанням царським чиновником того, що українське село у 70 роках, до яких можна віднести дію п'еси, перебувало в жахливому стані. „Воля“, надана маніфестом 1861 року, створила сприятливі умови для капіталістичного визиску селянства. У пореформеному селі, поряд з відкритою експлуатацією біднішого селянства, панували ще й пережитки кріпацтва.

Особливо відчувались безправність і гніт біднішого селянства через сваволю апарату царського уряду, його адміністрації. Ленін у своїй роботі „Що таке друзі народу“ так характеризував безправний стан дореволюційного села: „Гніт адміністрації над селянством не тільки безсумнівний, а являє собою не простий гніт, а пряме третирування селян, як „підлої черні“, якій властиво бути в підлеглості у благородних поміщиків“ (том I, стор. 185). Так панували на селі жахливі пережитки кріпацтва і селянин залишався пригнобленим і безправним. Царський уряд дозволив „миру“, громаді обирати старшину, що мав розв'язувати всі справи сільського самоврядування на сходці. Але такий старшина в дійсності був ставлеником поміщика та куркуля і лялькою в руках

поліції. Він був представником царської адміністрації і „правив“ селом методами загроз, підкупу і споювання, використовуючи у власних інтересах своє привілейоване становище.

Тобілевич, спостерігаючи ці явища в сучасному йому селі, обурювався з цієї безсоромності і шахрайства старшин, писарів та інших посіпак, яким було доручено доля „підданців“. Це щире обурення драматург передав у художніх образах драми „Бурлака“.

На основі боротьби Бурлаки проти старшини—розпусника, п'яниці і шахрая, він створив струнку і хвилюючу інтригу. Автор чітко розмежував ворожі табори в п'есі і, малюючи старшину, писаря та їх посіпак, наділив їх рисами підлості, шахрайства, підлобузництва тощо. Для Бурлаки, Олекси, Галі і Петра Тобілевич знайшов м'які, привабливі і переконливі барви,—ці бідні селяни щирі, глибоко чесні і обурені діями старшини. Образ Чабана—Бурлаки автор ідеалізував, надавши йому героїчних рис і якостей.

На драмі „Бурлака“ позначилась і обмеженість світогляду Тобілевича, він разом із своїми героями покладає надії на приїзд „ісправника й неперемінного члена“, на втручання освіченої влади, на ніби то існуючу справедливість,—адже щасливе розв'язання напруженої інтриги і боротьби Бурлаки з старшиною дає приїзд ісправника, що опечатав волость. Насправді ісправники й старшини були одне ціле, діяли за одне. Не зважаючи на цю хибу свого світогляду, Тобілевич передав у п'есі типові риси побуту українського дореволюційного села, в якому на фоні загального зубоження і темряви панувало насильство, шахрайство і свавілля дрібних деспотів—старшин та їх посіпак.

Тепер, коли ми ознайомилися з драматургом, його

творчістю і визначили епоху, в яку відбувається дія драми, можна перейти до другого етапу роботи режисера над п'єсою.

* * *

Тема п'єси для нас вже ясна—це безправність і темрява українського бідного селянства наприкінці XIX століття; підтеми: 1. Боротьба Бурлаки проти старшини. 2. Намагання старшини одружитися з Галею. 3. Шахрайські операції старшини грішми громади і 4. Кохання Олексі і Галі—всі ці підтеми тісно об'єднані спільною темою.

Формулюючи ідею п'єси, ми повинні підкреслити, що розгорнутий в драмі сюжет для нас є не окремим випадком, не інтригою пройдисвіта-старшини; цей сюжет малює типові явища, породжені умовами дореволюційного українського села в царській Росії.

Отже ідею майбутньої постановки ми сформулюємо так: система капіталістичного визиску та панування пережитків кріпацтва тримала село в темряві та хижацькому знущанні. Це чинили представники царської адміністрації—старшини, поліцаї і т. п., що мали необмежену владу в своєму селі, панували в ньому, користуючись мерзенними засобами сваволі, фізичного насильства, споювання, загроз, підкупу тощо.

Показом цієї п'єси сучасному глядачеві ми нагадаємо про безправне існування біднішого селянства до Великої Пролетарської революції.

Для того, щоб донести цю ідею до глядача, ми можемо цілком прийняти драму „Бурлака“, нічого не дописуючи, не переробляючи, не перемонтовуючи окремих уривків п'єси. Але розуміючи обмеженість світогляду автора,

ми повинні звернути нашу увагу на трактовку образу основного героя п'єси—Бурлаки, якого автор у ряді сцен відірвав від маси, поставив над нею. У моменти зневір'я Бурлака звертається до громади з презирливими і образливими репліками, що знецінюють його, як героя, як людину, що віддала сили на боротьбу за права громади, за правду, за справедливість. Для нас буде важливо підкреслити в образі Бурлаки всі громадські риси його характеру, його непримиренність і намагання об'єднати протести громади проти старшини.

З цих міркувань ми радимо режисерові переглянути текст драми і зробити незначні купюри (скорочення) саме тих реплік, які створюють враження відірваності і егоїзму основного героя п'єси. Ці скорочення ми повинні зробити обережно, не порушуючи задуму автора і його композиції тексту.

Треба змінити фінал п'єси, подавши лише звістку „приїхали з міста, волость запечатали“. У Бурлаки викреслити репліку „В пору приїхали, не допустив мене господь до великого гріха“ і замінити короткими словами, що виявляють задоволення Бурлаки з того, що злочин не стався, і в той же час презирством до старшини „ну, щастя твое“. Репліка „в пору приїхали“ є фактично для Тобілевича пристосовницькою; нею він хотів перед жандармською цензурою доказати, що законне втручання влади розв'яже конфлікт, і навіть під такою назвою подавав удруге свою п'єсу до цензури.

Сюжетні мотиви драми „Бурлака“ всі тісно зв'язані в один міцний драматично-напружений конфлікт і жоден з них не існує самостійно. В основний сюжетний мотив боротьби Бурлаки проти старшини, що розвивається протягом усієї драми, вплітаються побічні інтриги—комбінації старшини з громадськими грішми, намагання стар-

шини добитись шлюбу з Галею, любов Олекси до Галі тощо. Кожний сюжетний мотив тісно зв'язаний з основною думкою п'єси. В цьому велика майстерність Тобілевича, що вже в першій п'єсі виявив таку вправність драматурга. У п'єсі майже нема зайвих—прохідних сцен, крім розмови писаря з Петром про школу (дія IV, ява IV) та сцени з п'яним Семеном, що не може потрапити до дому (дія III, ява III), але остання має комедійний характер і допомагає створити на сцені враження, що десь близько гуляють на весіллі.

Надто важливо підкреслити в п'єсі ті мотиви, які допоможуть розкрити типові риси доби, показані в п'єсі. Отже, якнайбільшу увагу слід приділити мотиву шахрайства і спекуляцій старшини—громадськими грішми, взаємини громади і старшини і основному мотиву боротьби Бурлаки проти старшини, підкреслюючи героїчні риси характеру Бурлаки, сміливість, з якою він розкриває злочини старшини, співчутливе ставлення його до громади.

Режисер не має певніших засобів, щоб донести до глядача основну ідею п'єси, підкреслити найважливіші місця п'єси, як правильне розкриття образів. У драматичному творі автор доносить ідею через показ взаємин своїх героїв, живих людей, їх поведінки, боротьби. Тому режисер повинен зрозуміти мотиви поведінки кожного героя, його соціальну суть, його особливості, звички, ставлення до оточення; режисер повинен скласти, спершу для себе, стислу характеристику кожного образу, а потім разом з виконавцями ці характеристики поширити, закликаючи колектив до самостійної роботи над образами.

Матеріалом для характеристики є насамперед п'єса, в якій автор дає стислі відомості про свого героя, а головне, характеризує його вчинками, словами інших дійових осіб про нього, висловленням персонажу про себе тощо;

допоміжним матеріалом може бути історичний матеріал, критичні статті про п'єсу, рецензії на виконання даного образу відомими акторами та ін.

У драмі „Бурлака“ провідні місця належать образам Бурлаки і старшини; великої ваги набирає і правильне розуміння та сценічна інтерпретація сільської маси. На характеристиках цих моментів ми і спинимось далі в наших примітках.

БУРЛАКА. Героя своєї драми Тобілевич малює, як людину з незалежним і твердим характером, з прагненням до справедливості. Вже хлопчиком років 15, чабануючи на панщині, він тікає від кріпацтва при самій тільки думці про образливе покарання за чужу провину, коли вовк задавив двох панських валахів (волів) з його отари.

Далеко від сім'ї і рідного села, але і від панських різок, чабанував Опанас у Бесарабії, навчився грамоті, заробив грошей і при першій можливості після оголошення маніфесту повернувся до рідних місць, завів господарство і осів на землі, кинувши бурлацьке життя. Спокійний і врівноважений характер, в якому відчувалась сила і нетерпимість до кривди, викликали в громаді повагу до Опанаса, письменного, справедливого і привітного до людей. Його громада обрала на старшину, коли незабаром після маніфесту про волю було дозволене куце сільське самоврядування. Пряма і щирі натура не дозволила Опанасові зловжити довір'ям громади, що його обрала, і він відмовився позичити громадські гроші посередникові—одному з чиновників повіту. На цьому і кінчилась кар'єра старшини Опанаса, небажаної людини для місцевої адміністрації. Посередник помстився на ньому, змістив з виборної посади і в наступного старшини гроші так позичив.

Бурлака з усією пристрасстю повстав проти цієї кривди і почав боротьбу за громадські гроші, по всіх інстанціях установ царизму, витративши всі свої зароблені гроші. Досягнувши справедливого повернення громадських грошей, він знову подався бурлакувати.

Про Бурлаку на селі збереглась згадка, що він „митець бунтувати громаду“ (дія I, ява I. Старшина). Ця згадка говорить про те, що Опанас, колись захищаючи громаду від зажерливих чиновників, не тільки ходив по канцеляріях, але і організував протест громади, намагався протиставити насильству єдину думку всього села.

Десять-дванадцять років важкої праці на заробітках не тільки не позбавили, а загострили в Опанаса почуття справедливості і протесту проти насильства. Він домагається правди, не зважаючи на свої роки (йому вже не менш 50 років) з пристрасстю юнака, глибоко переконаний у тому, що правда переможе. І хоч один із мотивів його боротьби проти старшини є бажання останнього віддати Панасового небожа Олексу в солдати, головним мотивом боротьби Бурлаки є прагнення оборонити громаду від шахрая - старшини. Своєю впертістю, силою, спокоем і одночасно запальністю, з якою він захищає і громаду і Олексу, Бурлака викликає у нас симпатії і співчуття.

Умови життя тодішнього села не дозволили йому організувати селян на боротьбу проти насильства. Цьому на перешкоді була розпорошеність і темрява селянства, і сам Бурлака ще покладає надії на владу, на її справедливість. Темнота і безсилість його односельчан утворюють розрив між ним і громадою і йому щастить приєднати до себе лише двох-трьох друзів, яких старшина тероризує. Це розрив між одинаком-наймитом, що, відчувши відносну волю в Бесарабії, не зважаючи на гніт, виховав неза-

лежні риси у своєму характері і спробував не скоритися сваволі царських посіпак і, з другого боку—пригнобленим селянством, серед якого старшини культивували пияцтво, насильство і темноту. В цьому розриві і драматизм становища Бурлаки, що бачить, як сільська громада неорганізована й безсила, за яку він вів боротьбу, віддає його на поталу насильникові і шахраєв-старшині.

За автором, цей драматизм породжує в Бурлаці презирство до громади—„Юди, Юди“, „вівці нерозсудні“, „продаєте“ тощо. Ми повинні очистити роль Бурлаки від цього презирства і Бурлака має ставитись до громади з співчуттям, хоч із боєм та розпачем за її безсилля. Він розуміє, що розпорошена громада не може приборкати старшину і це не повинно породжувати в ньому настроїв презирства до неї.

Таке трактування ролі Бурлаки підкреслить його бунтарство проти умов дореволюційного гнобленого села, споріднить його з масою і надасть йому позитивних героїчних рис.

СТАРШИНА. Ця роль для нас ясна. Хитрий куркуль, вчасно давши хабара кому слід, став старшиною. Вигода, жадоба баришів, безкарність—ось що тягло Михайла Михайловича до „почесної“ бляхи старшини і він спекулятивними комбінаціями, брутальним свавіллям та гнобленням селянської бідноти дуже швидко покрив накладні витрати по виборах—хабар посередникові. Хитрий і боягуз, ласий до жінок, лагідний з тими, хто йому потрібний і безсоромний, грубо жорстокий до тих, хто став на його шляху, цей „обранець“ громади не спиняється ні перед насильством, ні перед підкупом, щоб „заспокоїти“ своїх виборців.

Витративши копійку, він хоче дістати бариш на гривеник. У компанії пройдисвітів і спекулянтів він

загарбовує собі більшу частину прибутків. Бреше він, коли каже, що „оцей би тільки 'раз благополучно“ і він покине користуватись громадськими грішми для спекуляції.

ОДНОСЕЛЬЦІ. Їх змалював Тобілевич досить блідо. Проте, перша народна сцена (дія II, ява V, VI, VII) дає повне уявлення про інтереси селянства до землі, незаконні дії старшини тощо; намітив автор і різне ставлення селян до наказів старшини.

Режисер повинен звернути особливу увагу на опрацювання масових сцен, бо в трактуванні їх є дві небезпеки: перша—зробити масу суцільно темною, пригніченою і друга—навпаки, надто її активізувати. Автор намітив кількома репліками різні типи в громаді. Серед них є і такі, що зобов'язані старшині, як Сидір, і перетворились у його посіпак; є й такі, що розуміють усю підлоту старшини, але бояться про це відверто сказати, є і темні, підкуплені горілкою, якою старшина звичайно заливає очі громаді, є і сміливі, одверті, як, наприклад, Петро.

Старанним опрацюванням цих маленьких епізодичних ролей можна зробити масові сцени жвавими, насиченими і драматично напруженими.

Не останню роль має відіграти і зовнішність дійових осіб—їх грим, костюм тощо. Надто небезпечно було б захоплюватись у цій виставі мальовничими святковими народними костюмами. Костюм кожної дійової особи повинен відбивати характерні риси образу, відповідати його соціальному станові, характерові і звичкам.

Характеристики дійових осіб режисер подає колективу виконавців стисло, відзначаючи основні риси образу. Кожний виконавець повинен розробити і розвинути характеристику ролі виконуваного героя, який

в уявленні виконавця повинен захити всіма характерними рисами поведінки, звичок, ходи, голосу, манери говорити та ін.

Наші характеристики не позбавляють творчої ініціативи ні режисера, ні виконавця. Ми подаємо лише основні риси характерів, потрібні для правдивого донесення основної думки вистави.

Відповідальним етапом роботи режисера над виставою, яким власне і закінчується робота над текстом, є створення режисерського сценарію, в якому режисер, проаналізувавши всебічно п'єсу, визначає послідовно, дія за дією, ява за явою, всі моменти, що підкреслюють його задум.

Режисерський сценарій повинен розробити сам режисер, керуючись основним задумом постановки. Ми ж покажемо на прикладі однієї дії, як розробити такий режисерський сценарій.

Візьмемо для прикладу першу дію і розіб'ємо її на тематичні, або, як їх називають інакше, сценічні шматки, тобто на уривки, об'єднані однією думкою. Таких тематичних шматків у першій дії шість:

1. „По селу чутки пішли, на що старшина громадські гроші використовує“ спочатку—до фрази. „А тут ще другий неспокій“ (ява II).

2. „Гарної дівчини забажалося панові старшині“. (До фрази „То ти так і кажи“, ява III).

3. „Олекса на перешкоді—виручай, писарю“. (До фрази Сидора „Так, так, голубчику“, ява IV).

4. „Загрози не допоможуть“. (До яви IX).

5. „Бурлака повернувся“. (До яви X).

6. „Зустрілись“. (До кінця дії).

Ці тематичні шматки ми послідовно розглянемо,

виділяючи моменти першорядного значення, з яких і складаємо, кістяк 2 дії, її режисерський сценарій.

I тематичний шматок:

„ПО СЕЛУ ЧУТКИ ПІШЛИ“.

В цьому уривку головними є такі моменти:

1. У волосному управлінні нема часу на статистику. Тут розробляють спекулятивні операції старшина, шинкар і писар.

2. Старшина використовує своє становище—він і більшість баришів забере, і людей на відробітках використає.

3. Старшина задоволений з того, що нема кому зараз їх шахрайство розкрити, як колись це робив Бурлака—„щастя, що його нема“.

4. Бреше старшина, і богові бреше; він знає, що і далі гроші підуть в оборот і даватимуть бариші.

II тематичний шматок:

„ГАРНОЇ ДІВЧИНИ ЗАБАЖАЛОСЬ ПАНОВІ
СТАРШИНІ“.

Цей уривок має експозиційне значення: з нього глядач дізнається, що:

1. Старшина взагалі ласий на жінок.

2. Галя за нього заміж не піде, бо любить Олексу.

III тематичний шматок:

„ОЛЕКСА НА ПЕРЕШКОДІ—ВИРУЧАЙ, ПИСАРЮ“.

Основні моменти:

1. Сидір—посіпака старшини, якого купив старшина подачкою. Сидір готовий на все—„аби отвіту ніякого“.

2. Старшина шукає засобу позбутись Олекси. Він готовий на наклеп і злочин.

3. Писар знає в місті Казюку—крючоктворачиновника, що допомагає обробляти шахрайства та злочини.

IV тематичний шматок:

„ЗАГРОЗИ НЕ ПОМОЖУТЬ“.

Тут розбещеному старшині протиставлено щирого парубка Олексу, який не продає свої почуття і не піде на підлість.

V тематичний шматок:

„БУРЛАКА ПОВЕРНУВСЯ“.

Для режисера в цьому уривку важливо підкреслити:

1. Переляк шинкаря і писаря з приводу приходу Бурлаки в село.

2. Недовір'я старшини, певного в своїй небезпеці. Це недовір'я створить драматичний ефект при появі Бурлаки у волості.

VI тематичний шматок:

„ЗУСТРИЛИСЬ“.

Тут відбувається зав'язка драматичного конфлікту і з цього уривка дія розвивається надзвичайно швидко і напружено.

1. Бурлака щиро вітає старого колишнього товариша.

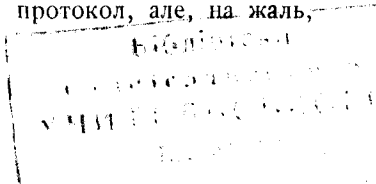
2. Старшина відвертається, хоч і злякався появи Бурлаки.

3. Бурлака стримано вимагає відповіді: „За віщо хлопця посаджено під арешт“.

4. Старшина намагається показати, що він не злякався.

5. Бурлака, роздратований нахабством, загрожує старшині.

6. Старшина хоче скласти протокол, але, на жаль, писар п'яний.

7. Бурлака з бажанням добитись правди виходить з волосного управління.

8. Фінал комедійний—старшина безсилий щось зробити, бо писар „хоч викрути“.

За таким зразком режисер має розробити всю п'єсу.

Під час складання режисерського сценарію він має пересвідчитись у вірності свого задуму і одержати перше уявлення про майбутню виставу. Сценарій не обов'язково виписувати окремо, його можна накреслити і на режисерському примірнику п'єси (з вкладеними білими сторінками).

На цьому можна вважати роботу над текстом п'єси закінченою. Режисер і в дальших етапах роботи над постановкою може переоцінювати значення окремих місць п'єси.

Але основні засади при такій методичній послідовності, яку ми намітили, будуть вірні.

Дальші етапи роботи режисера відбуваються разом з колективом. Тут його завдання—збудити творчість у виконавців та спрямувати їх правильним річизцем режисерського задуму.

* * *

Для допоміжної роботи режисера над п'єсою можна порадити читати твори Леніна: „Розвиток капіталізму в Росії, розділ 2—3, „Що таке друзі народу“.

Твори Тобілевича: „Безталанна“, „Наймичка“, „Мартин Боруля“, „Сто тисяч“, „Понад Дніпром“, „Хазяїн“, „Суєта“.

Допоможуть режисерові і такі книжки, як спогади Саксаганського—„По шляхах життя“ та „Мої театральні згадки“—Садовського.

6543

Здано до складання 26/VIII-37 р.
Підписано до друку 10/X-37 р.

Уповноваж. Головліту № 4134.
Тир. 11.500 — $3\frac{1}{8}$ друков. арк.
Зам. № 434. Папір: $19\frac{1}{16}$ арк.,
ф. 72 × 110 — 63 кг. 1 папер.
арк. — 112 т. літ.

Фабрика художнього друку
Державн. Вид-ва „Мистецтво“.
Харків, Пушкінська вул., № 40.